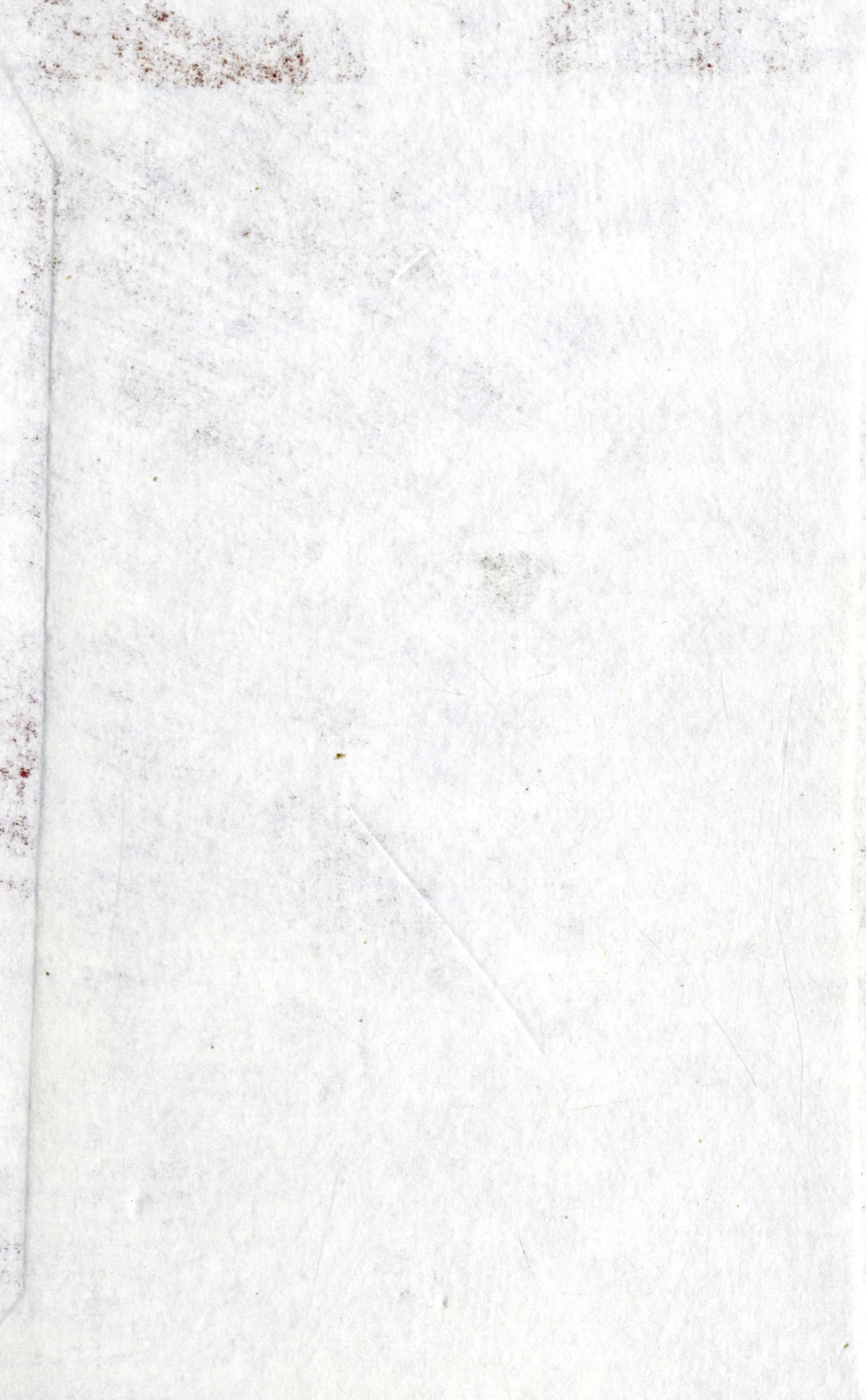
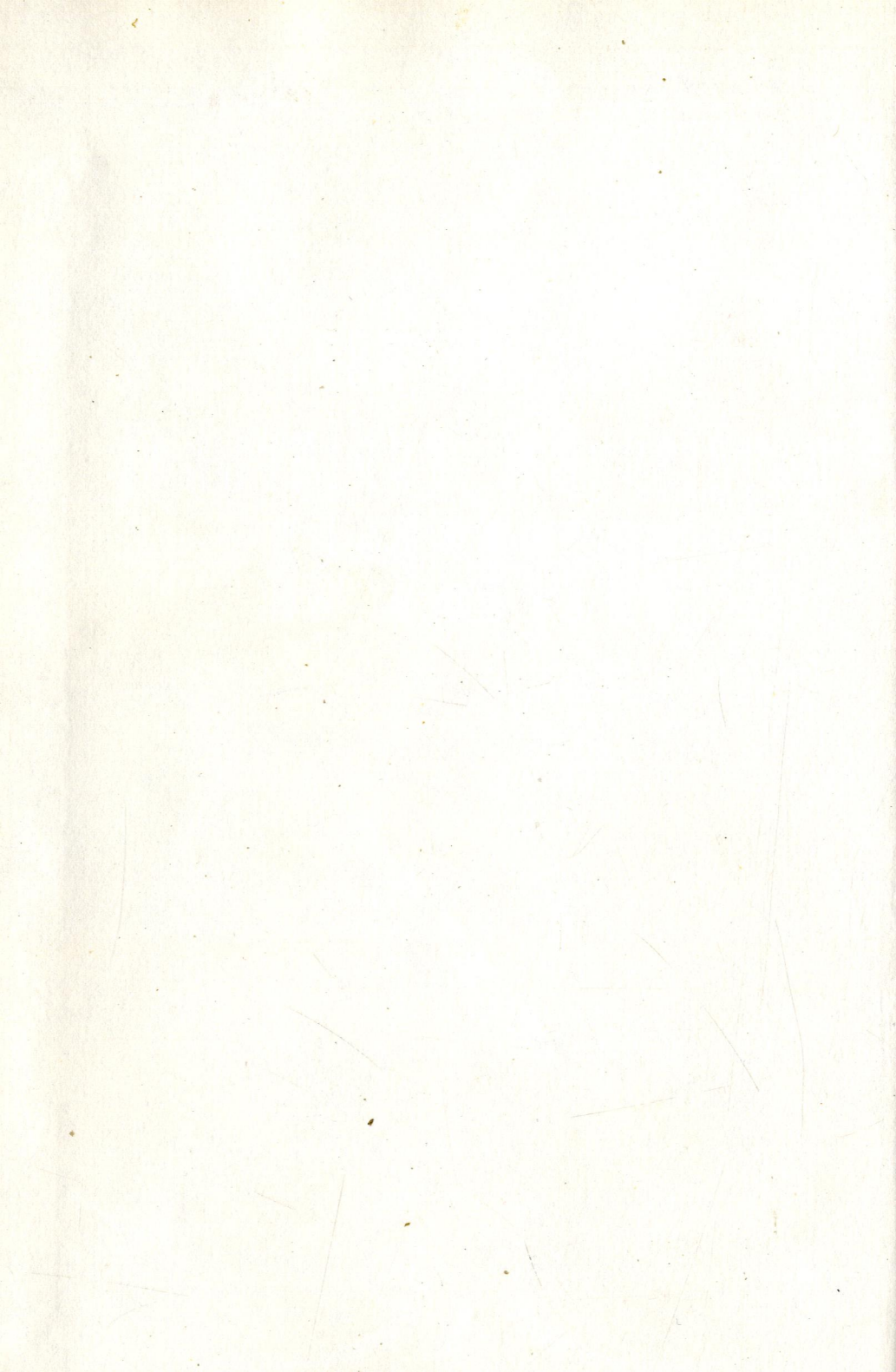

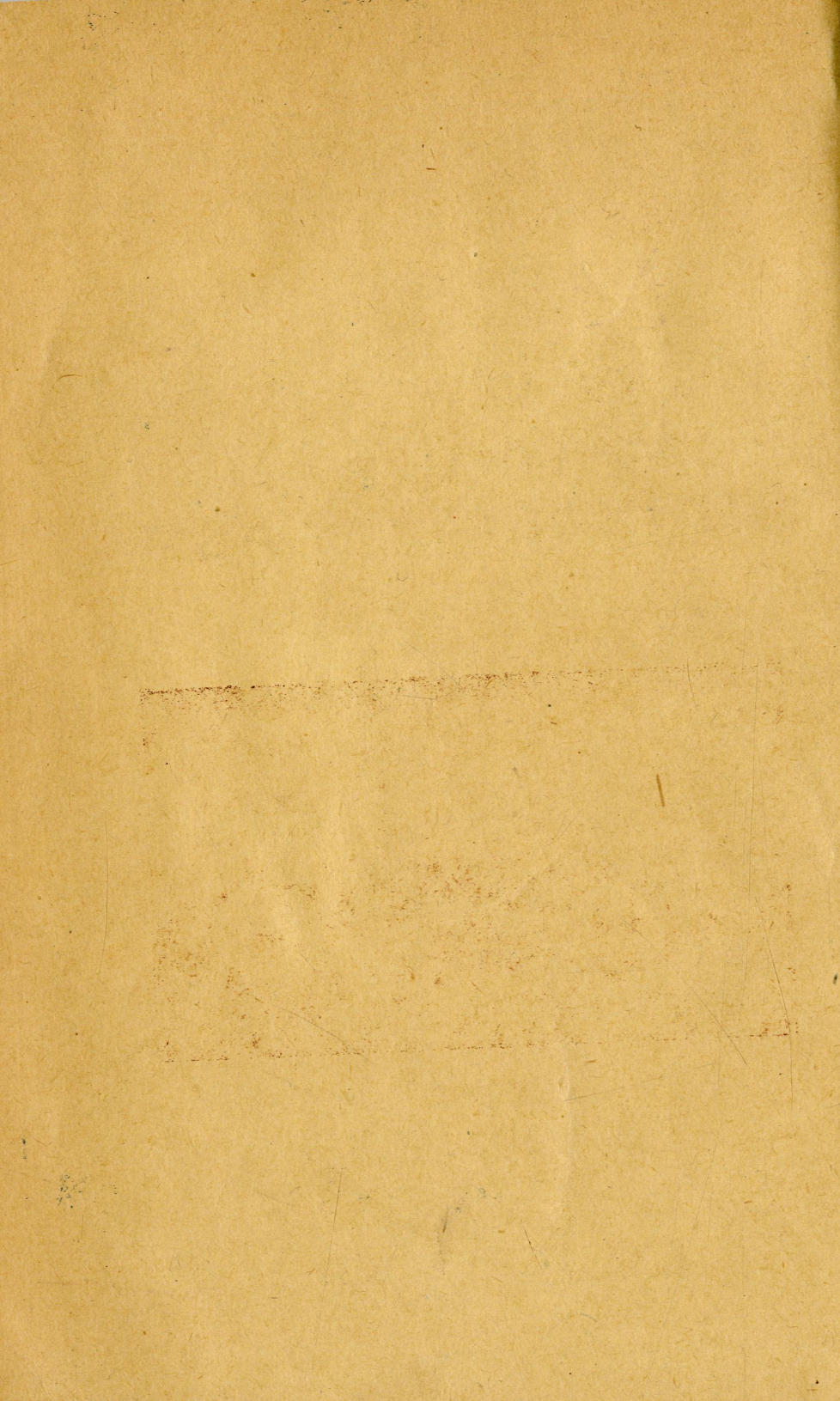
С. АНТОНОВИЧ

КОРОТКИЙ ІСТОРИЧНИЙ НАРИС
ПОЧАЇВСЬКОЇ УСПІНСЬКОЇ
ЛАВРИ

КРЕМЯНЕЦЬ НА ВОЛИНІ

19 38

46, 10
С. АНТОНОВИЧ.

КОРОТКИЙ ІСТОРИЧНИЙ НАРИС
ПОЧАЇВСЬКОЇ
УСПІНСЬКОЇ ЛАВРИ

141806

Накладом видавництва „Церква і Нарід“
Кремянець на Волині,
1938 р.

Авторські права застережені.

Передрук без дозволу автора заборонений.

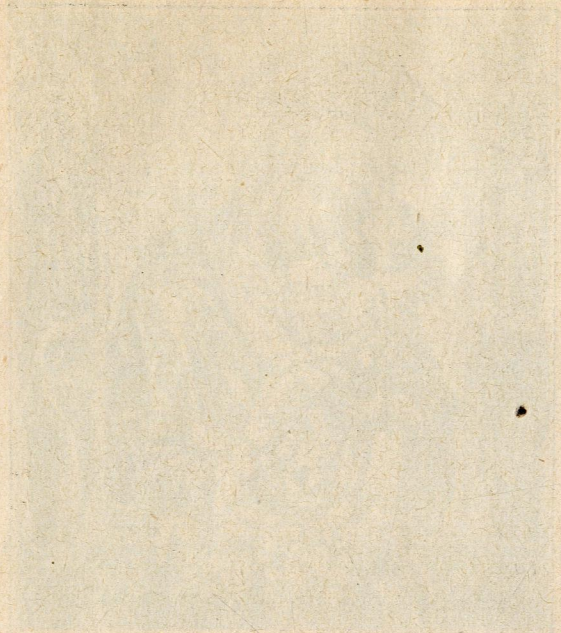

„Радуйся, Ти бо обновила єси зачатія студно“.
З акафисту Пр. Богородиці.

*„Все упованіє моє
на Тебе, мій пресвітлий раю,
на милосердіє Твоє, —
все упованіє моє
на Тебе, Мати, возлагаю...
Достойно-пїтая! Благаю,
Царице неба і землі!
Вонми їх стону і пошли
благий кінець, о всеблагая!
А я, незлобний, воспою,
як процвітуть убогі села,
псаллом і тихим і веселим
святую доленьку Твою.
А нині—плач, і скорб, і сльози.
Душ убогої—убогий
останню лепту подаю“.*

Т. ШЕВЧЕНКО.

[Faint, illegible text visible through the paper, likely bleed-through from the reverse side. The text is mirrored and difficult to decipher.]

І. ПОЧАЇВ—СВЯТИНЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.

В релігійному світовідчутті українського народу Почаївська Лавра від віків займає визначне місце.

Почаїв — це український православний Люрд*).

Перед війною мури почаївських церков вітали мешканців з усіх земель Великої України. Тепер рік-річно тисячі прочан—майже виключно українців—з Волині, Полісся, Холмщини, Підляша й навіть Галичини (де, як відомо, українське населення не православного, а унійного обряду)—відвідують цю православну святиню.

Перед чудодійним образом Божої Матері, при Її стопі, перед мощами Преподобного Іова складають вони свої радощі й надії, болі й турботи. В молитвах перед рідними святинями знаходять вони рівновагу духа й черпають моральні сили для змагань з труднощами дочасного життя.

Доказом цієї любови є також культ Почаївської Божої Матері, глибоко поширений серед українського народу, численні легенди й перекази про Її чуда, релігійні канти й псалми, що їх він склав в поривах релігійного натхнення для вшановання Почаївської святині.

Геніяльний Кобзар наш Т. Гр. Шевченко в своїй творчості відмітив також цю особливу пошану й любов до святинь Почаєва, що їх плекає в своїй душі український нарід на всіх просторах своїх земель.

*) Люрд — місто прощ у Франції, у департаменті Горішні Пірінеї. Скеля з печерою Божої Матері.

В поемі „Невольник“ Т. Шевченко малює трагедію Ярини, що потіхи в своєму горі й підтримки фізичних і моральних сил шукає в прощі до Києва та Почаєва.

Ідуть люди в Київ
та в Почаїв помолитись,
і вона (Ярина) йде з ними.
У Києві великому
всіх святих благала,
у Межигірського Спаса
тричі причащалась.
У Почаєві святому
ридала, молилась,
щоб Степан той,
тая доля
їй хоча приснилась

Подорожуючи по Україні, як член-співробітник Київської Археографічної Комісії для змалювання стародавніх пам'яток нашого архітектурного мистецтва, Т. Шевченко був і на Волині, а в осені 1846 р. відвідав також Почаїв.

Свій особистий піетет до Почаєва наявно задокументував Т. Шевченко чотирьома малюнками (акварелями) Почаївського монастиря. Два з них представляють загальний вигляд монастиря — один — із півдня, другий — із заходу, третій — вид із монастирської тераси на околицю в Галичині з Підкамінням. Четвертий малюнок зображує головну почаївську церкву в середині.

Увагу Т. Шевченка притягувала не тільки своєрідна краса й шляхетність пишного західно-українського рококо — стилю головного Успенського Собору. Бажання змалювати величну будову впливало, можна думати, також із релігійних почувань поета.

Відомо, що Т. Шевченко, як селянський син, виростав у релігійній атмосфері родинного оточення й про Почаїв напевно чув од своїх батьків.

Змальовуючи величний Успенський Собор, Шевченко надав реальних форм споминам із свого дитинства, що було сповнене пошаною до старих українських святих Києва та Почаєва.

Любив також Почаїв славний український історик Микола Костомарів. Цікавлячись історією Волині, був він у Почаєві на рік раніше від Т. Шевченка, а саме — підчас

великодних свят в 1845 році.

Не дивлячись на різні політичні й релігійні впливи, що їх зазнав Почаїв на протязі свого довгого існування, — не заперечений є факт, що Почаїв був українською православною святинею й такою лишився й дотепер в свідомости українського народу.

II. ПОЧАЇВСЬКИЙ МОНАСТИР ВІД ЧАСУ ЗАЛОЖЕННЯ ДО 1527 РОКУ.

Існує Почаївський монастир вже з першої половини XIII століття, але не має історичних даних, що на їх підставі можна було з точністю сказати, коли та хто оснував його. Тому то перші десятки, а навіть століття існування Почаївського монастиря оповиті густою імлою непевности й очікують ще на дослідників.

В рукописній книзі позвів і документів з 1661 року, що переховується до сього часу в лаврському архіві, в т. II на 144 і слідуючій сторінці згадується, що до того часу існувала інша книга під назвою „Памятники Почаївського Монастиря“. Ця книга початки оселення ченців на Почаївській горі відносить до 1240 року.

На превеликий жаль у лаврській бібліотеці не має цього високовартісного пам'ятника. Затратився він, як припускають деякі історики Почаївської Лаври, в бурхливі й непевні часи, що випали в історичну минувшину на долю Почаївського монастиря.

Але припущення більшости авторів праць про Почаївський монастир (Архим. Амвросія Лотоцького, А. Хойнацького, Т. Теодоровича й інш.), що на Почаївській горі вже в ті часи була чернеча оселя, — дуже правдоподібне.

В 1240 році, як про це оповідає історія нашого краю, дикі татарські орди хана Батия зруйнували Київ, не пожалувавши також монастирів і церков.

Данило Романович, що був тоді володарем Галичини й Волині, мужньо й хоробро захищав своє князівство від татарської навали. Густо заліснені околиці краю, міцні мури крем'янецького замку й лицарська постава князя Данила спинили похід татарських орд на Волинь.

Про те, що татарам не вдалося забратися в глибину

цього краю й спустошити його, могли чути й київські ченці, які, шукаючи захистного місця для свого аскетичного життя чернечого, знайшли його на Волині, на Почаївській горі, висуненій на далекий захід від Києва.

Околиці Почаєва, тоді ще дуже рідко заселені й вкриті густими непрохідними лісами, найкраще забезпечували від нападів ворога. Цей погляд щодо оселення кількох київських ченців на Почаївській горі, є пануючим в історичних описах про Почаївський монастир. Оскільки він відповідає дійсності, не можемо твердити за браком точних про це вказівок в історичних документах про початки Почаївського монастиря, про що була вже згадка вище.

Так само не устійнено ще погляду відносно самої назви П о ч а ї в.

Популярною й розповсюдженою є думка, що назву Почаїв дали перші ченці горі, що на ній оселились, на згадку про Київський потік П о ч а й н у. Над потоком Почайною, як твердять прихильники цього погляду, був монастир, що його змушені були залишити ченці, втікаючи від татарських орд, які, зруйнувавши Київ, знищили також і монастир над Почайною.

Інший дослідник стародавньої історії Почаївського монастиря протоіерей М. Трипольський каже, що слово П о ч а ї в є скороченням слів П о ч а - Д і в а, що має значити, що Пресвята Діва почала творити чуда. В живій поточній мові слово Д і в а втратило початковий звук *д* і кінцевий *а*; так з виразу П о ч а - Д і в а витворилась назва П о ч а ї в.

На доказ цього твердження він приводить документ під назвою „Д и п л о м а т“, що є фактично актом даровизни маєтку Михайла Центера та його дружини Почаївському монастиреві.

Документ цей споряджено названим власником 11 лютого 1213 року. Початок його, що вказує на назву місцевості П о ч а - Д і в а (Почаїв), звучить так:

„Д и п л о м а т“.

Во імя Отца, Сина і Святого Духа, Тройца Єдиносушная і Нерозділимая. Се аз раб Владиці моему Господу Богу і Спасу нашему Іс. Хс. троїческій поклоннік Міхаїл Центер Воевода Божією Милостію господар землі

власной на горі чуда Пресвятої Діви Марії — П о ч а -
Д і в а... і супруга Єлена Міхаїла Центер дали і потвер-
дили сему монастирю... десять волоков с лісом і хотар
(хутір) К о м н а т а, десять домов с млини на реке і
з чотири пасіки с пчели і с весь приход і да поставлят
от се да на пред (від сього дня й на майбутнє) молебні-
ци наші клаугери (з грецького—ченці)“...

Уривок з наведеного „Д и п л о м а т а“ та ще ін-
ший документ, як „Monastyr Skit“ — історичний нарис
Почаївського монастиря написаний польською мовою про-
віціялом (призвіще нерозбірне) Почаївського Василян-
ського монастиря 13 липня 1732 року, здавалось би дово-
дять, що назва Почаїв походить від місцевости, де Божа
Мати почала творити чуда та що ченці були тут вже
перед 1240 роком.

Погляд цей міг би мати історичну вартість при умові,
коли б автор, що наводить згадані й інші документи, за-
значив джерела, з яких він їх узяв. На жаль, прот. М. Три-
польський цього не зробив і тому до наведених докумен-
тів, керуючись вимогами безсторонньої критичної аналізи,
треба поставитись із певним застереженням.

Із тих суперечних відомостей можна все ж таки зро-
бити слідуючий висновок: Почаївський монастир існував
вже в першій половині XIII століття під назвою, що збе-
ріглася до наших часів.

Жило тут, очевидно, кілька ченців-пустельників в при-
родніх печерах серед скель.

Ствердження факту існування Почаївського монасти-
ря в тому часі знаходимо також і в інших українських
пам'ятниках.

В 1665 році у Львові в друкарні Тимофія Сльозки бу-
ла надрукована книжка ректора Києво-Могилянської Ака-
демії ієромонаха Іоанікія Галятовського „Небо новое з
новими звіздами...“, що була збіркою народніх переказів і
легенд (апокрифів) про чуда різних ікон Богородиці на
Україні. В цій книжці подана легенда про чудесне з'яв-
лення Матері Божої на Почаївській горі під роком 1261.
Про це чудо так говорить Іоанікій Галятовський:

„Іоан Босий з села Почаева виділ на скалі стоячую
Пречистую Богородицю. Перед нею стоял законнік (чер-
нець), которий в скалі мешкал і повідал тому Іоану Бо-
сому і хлопятом з села Почаева пасучим овци на горі

Чудесне з'явлення Богородиці на Горі Почаївській.

близко тоей скали, же Пречистая Богородица стояла на тій скалі, которой там стопа есть вирита і завше ся в той стопі вода чистая знайдуєт, которою розмаїтїї хориби улічаються.

На той скалі церков знаменитая мурованая і при церкві монастир знаменитий, муром в коло обведений в землі руской на Волині знайдується, который монастир от села Почаева називається *П о ч а є в с к и й*“.

Легенду цю українська народня творчість відтворила в першій строфі думи про Почаївську Божу Матір:

Пасли пастирі вівці на горі,
зобачили Матір Божу на скалі.
На тій скалі стопку знати,
де стояла Божа Мати;
там воду беруть,
усім вірним дають...

Слід стопи Божої Матері, що про нього оповідає легенда, заховався й досі. Знаходиться він тепер в Головному Успенському Соборі недалеко від входу з правої сторони біля колони та є одною з найстаріших реліквій Лаври.

До 1649 року стопа Божої Матері з її цілющою водою була під відкритим небом. Тепер над стопою знаходиться шкляний кивот та високомистецька пласкорізьба в архітектонічному обрамованні, виконана за проектом артиста-різьбаря Верховцева в 1861 році.

Згадана пласкорізьба, вилита з бронзи й оздоблена золотом та сріблом, ілюструє описане вище з'явлення Божої Матері на горі Почаївській. Заслугує вона на увагу ще й тому, що мотиви й типи образу мають характеристичні етнографічно-українські риси.

З оповідань Іоанікія Галятовського й „Гори Почаєвської“ (збірка опису чудес Почаївської Божої Матері) довідуємося, що на місці скромної деревляної церковці згодом стала церква мурована, але коли саме — невідомо; може в XIV або й XV столітті.

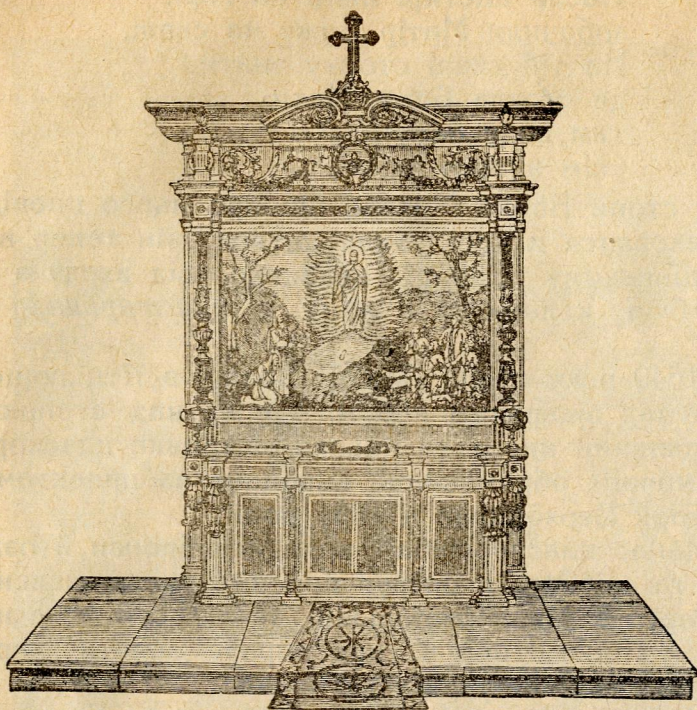
Церква ця була, можна думати, збудована на жертви прочан, бо навіть даючи віру „Дипломатові“ Центера, що монастир мав доходи з маєтностей, ним подарованих, — незначних доходів цих не могло вистарчити на будову хоч би й невеликої мурованої церкви.

Потрібні засоби могли зібрати запобігливі ченці на протязі довгого часу.

Новозбудована мурована церква, як і попередня деревляна, містилася у підніжжя гори трохи нижче й праворуч від теперішніх святих воріт.

Крім наведених скупих відомостей про Почаївський монастир, не знаходимо про нього жадних інших від 1240 року аж по 1527 рік.

Тому, зрозуміла річ, не можемо говорити, як протікало в ньому життя. Можна лише припустити, що ченці почаївські, вірні покликанню служення Богові, своїм аске-

*Бронзова пласкорізьба зі шкляним кивотом
над цілющою стопою Божої Матері.*

тичним життям притягували що раз більші маси прочан; слава монастиря росла, а рівночасно ріс і його матеріальний добробут. Монастир перетривав віки й дійшов до стану, в якому бачимо його тепер.

До популяризації Почаївської гори не мало причинилась стопа Божої Матері з її чудодійною цілющою водою.

На початку XVI століття паломництво до Почаєва прибрало вже масовий характер.

День „Першої Пречистої“ (15.VIII. по ст. стилю) — храмовий празник монастирської церкви Успіння Богородиці — був днем великого одпусту в Почаєві. Підчас одпустів відбувалися також і ярмарки з метою, очевидно, уможливити прохарчування прочанам, бо кілька почаївських хліборобських осель, а може навіть і кільканадцять жидівських крамниць, що в той час (XV—XVI стол.) могли вже бути в Почаєві, не в стані були прохарчувати тої маси людей, що прибувала на поклін Горі Почаївській.

Так завдяки монастиреві оживлювалась безлюдна, лісиста околиця. Поволі заселялось підніжжя почаївської гори*).

Ці міркування про Почаїв, що вже в XVI стол. став осередком релігійного життя західної вітки українського народу, знаходять підтвердження в грамоті польського короля Жигимонта I, виданій 20 мая крем'янецькому старості Якову Монтовтовичу по просьбі королівського шляхтича Василя Богдановича Гойського — власника маєтку Почаїв.

В цій грамоті король наказує крем'янецькому старості, щоб він не посилав свого намісника до маєтку Гойського — Почаєва — на ярмарки в день свята Успіння Богородиці, не брав там ярмарочних данин, не чинив суда й ні до чого не мішався на тій підставі, що цей маєток, який перед тим належав до Крем'янецького замку й був в розпорядженні крем'янецького старости, ставши власністю Василя Гойського, не підлягав адмініструванню крем'янецького старости. Тому то король своєю грамотою заборонив крем'янецькому старості в маєтку, що не був власністю Крем'янецького замку, чинити суд і розправу та побирати ярмарочну данину.

Грамота ця написана старою українською мовою.

З уваги на її велику історичну вартість навожу повний її текст:

„Жигимонт, Божію милостію Король Польскі, Великі князь Літовскі, Рускі, Прускі, Замойтскі, (Замойський), Мазовецкі, і інших. Старосте Крем'янецькому Пану Якубу Монтовтовичу. Біл нам чолом дворанін наш Василей Богданович Гостскі і поведіл, штож дей ти всилаеш наместніка свого крем'янецького до іменія его Почаєва на ярмарок на день Матки Божої Первої і там дей на том іменію его наместнік твой в ярмарку некоторіі доходи берет і люди судит. І біл нам чолом, абих ми тобі не казали на тот ярмарок до іменія его наместніка твоего висилати і доходів брати з ярмарку, і людей судити, іно ач колвек перед тим з того іменія его, то будет на замок наш Крем'янець брано, гдиж тое іменіє од замку нашого Крем'янецького оддалено, а он в его держані.

*) Значно пізніше, — бо аж в 1778 році — оселя ця за дозволом короля польського Станіслава Августа на просьбу Іоана Амора графа Тарнавського — власника маєтку Почаїв і околиць — перетворилась в містечко.

Ми з ласки нашої то єму одпустили, і ти би що до того іменія его Почаєва на ярмарок наместніка свого не висилал і ярмарочних доходів брати і людей судити не веліл, і ні вошто (в ніщо) не вступовал, і дал єму в том покой конечно.

Писан в Кракові, літа Божего народження тисяча п'ятсот двадцат сегого, месеца мая двадцати день“.

В цій грамоті вперше історично міродатним актом згадується про Почаївський монастир. Грамота ця свідчить також про те, що Почаїв, як святина, в часі надання її Гойському, був вже популярним серед української православної людности. Значіння цієї грамоти полягає ще й в тому, що вона є наявним доказом того факту, що королі польські в старій Литовсько-Польській Державі в урядових актах до своїх громадян українського (або, як тоді говорили, — руського) походження й православної віри вживали української мови*).

III. ПОЧАЇВСЬКИЙ МОНАСТИР ВІД 1527 ДО 1604 Р.

За народними переказами в кінці XVI століття сталася подія, що ще більше зміцнила славу Почаївського монастиря та піднесла його релігійний авторитет.

Подією цією було перенесення до Почаївського монастиря чудотворної ікони Богородиці з Орлі — замку української дідички Анни Гойської — вдови по Василеві Богдановичу Гойському, судді Луцькому.

Історія цього образу така: в 1559 році подорожував по Волині грецький митрополит Неофіт з метою, можна думати, зібрати від заможніших людей краю пожертви для царгородського патріярха, бо відомо, що грецька православна церква була досить бідна. Патріярхи царгородські іноді посиляли свої довірені й навіть вищі духовні особи на Україну, доручуючи їм цю досить делікатну місію. Та-

*) Пізніше — в році 1569 актом Люблинської Унії Волинь і Київщина, що перед тим належали до Литви, були влучені (інкорпоровані), до Польської Держави. Обом цим землям, що від того часу одержали офіційальну назву воєвідств, король польський дав привілеї, які забезпечували охорону віри православної, що її визнавало місцеве населення й право вживання рідної (руської) мови, що й на далі, як і за литовських часів, мала лишитись мовою королівських грамот, державних і судових актів для цих земель.

Тим пояснюється, що судові акти, тестаменти й інші документи тих часів громадян Польської Держави православної віри писались в рідній їм мові. (Пам. рус. стар. западн. губ. Вип. VІІІ, стр. 171 і 172).

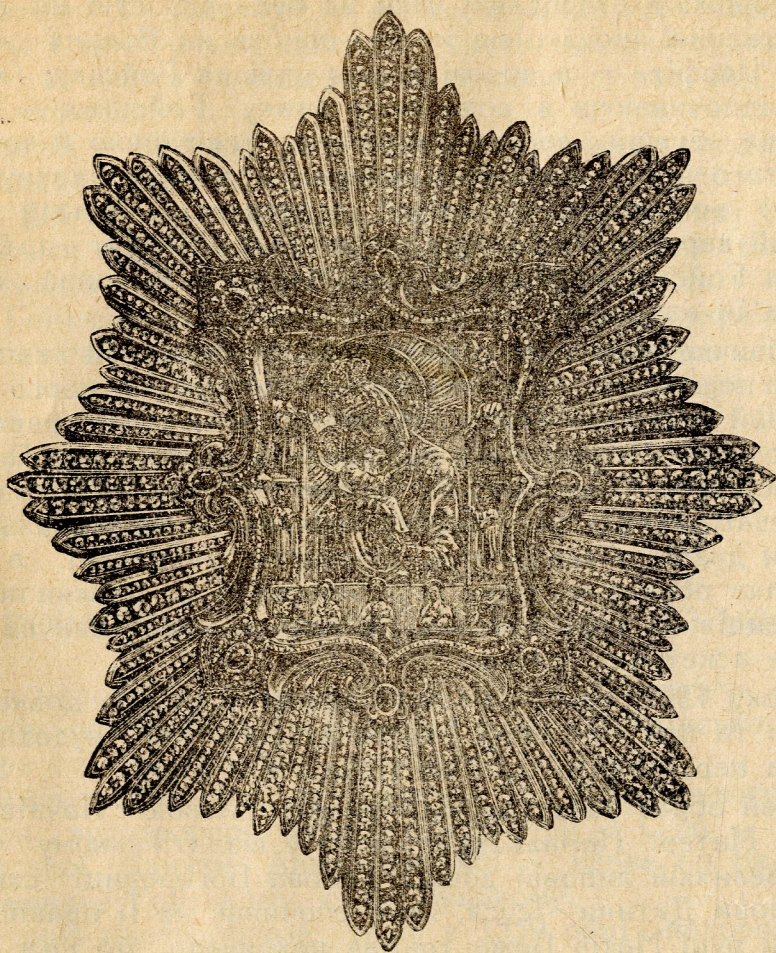
кі подорожі в стародавні часи не були рідкістю на Україні. Можливо, що з цією метою прибув на Волинь митрополит Неофіт, — в дорозі також одвідав Гойську, кілька днів відпочиваючи в родинному замку Гойських — Орлі. Гойська, будучи досить заможною, релігійною й доброю, а до того ще й бездітною, напевно зложила значну пожертву митрополитові. Щоб віддячитись Гойській за її щедрий дар і гостинність, митрополит Неофіт поблагословив Гойську образом Божої Матері й залишив цього образа їй на спомин.

Дідичка помістила образа в своїй замковій каплиці, де він переховувався понад 30 літ. На протязі цього часу згаданий образ оповився славою чудесности. Нарешті після прозріння сліпого від народження брата свого Пилипа Козинського, Анна Гойська, будучи глибоко вражена чудом, уважала, що таку велику святиню недостойна затримувати довше в звичайному людському мешканні, а тому передала образа на вічне переховування до церкви побожних ченців на горі почаївській, яких знала й шанувала за суворе аскетичне життя.

Року 1597, при величезнім здвизі народу з довколишніх сіл та при численій участі духовенства, чудодійного образа перенесли з Орлі на Почаївську Гору.

Цей образ загально відомий під назвою Почаївської Божої Матері. Намальовано його у візантійському стилі на невеличкій липовій дошці. Голова Богородиці схилена до голови Дитини—Ісуса, який спочиває на її правій руці. В лівій руці Матір Божа тримає покривало, що ним оповиті ноги й спина Христа. Ліва рука Спасителя лежить на плечі Божої Матері, а права — піднесена для благословення. Над головою Богородиці видніється грецький надпис: ΜΡ ΘΥ, що значить Божа Матір, а над обличчям Христа — ΙΣ ΧΣ — себто — Ісус Христос. Ікона оточена постатями святих. З лівої сторони зображені — Ілія й Міна, з правої Стефан і Авраам, внизу Параскева, Катерина й Ярина. Імена названих святих у сйвах (німбах) їх написані по-словянськи.

В дорогоцінній мистецькій оправі в формі сйва переховується ікона Богородиці й зараз в Успенському Соборі над царськими воротами в іконостасі та є головною святинєю Лаври.

*Чудодійна ікона Почаївської Богородиці
в оправі у формі сйива.*

Український нарід, що з давен-давна відзначався своєю релігійністю, оточив її великою пошаною, численні перекази й легенди про чуда Почаївської Божої Матері розійшлись по всіх українських землях і створили авреолу святости й слави довкола Почаївського монастиря.

Перенесення чудотворної ікони сталося роком пізніше після проголошення акту унії православної церкви з римо-католицькою, відомої в історії під назвою Берестейської (1596 р.).

Берестейська унія мала величезне значіння для пізні-

шого укладу релігійних стосунків на Волині й на інших українських землях, що входили в склад Польської Держави. Вона давала римсько-католицькому духовенству широкі можливості впливу на формування релігійного життя на цих землях.

Від часу Берестейської унії розпочалась посилена акція навернення людей православної віри на унію.

Рівночасно з перенесенням образу Божої Матері на Гору Почаївську Гойська щедро обдарувала Почаївський монастир. Наділяючи його значними маєтками, хотіла вона, очевидно, в першу чергу забезпечити постійну й гідну опіку над іконою Божої Матері, що її сама глибоко шанувала.

Можно також припускати, що Гойська, проживаючи недалеко Почаєва, була часто в монастирі й бачила матеріальні труднощі, з якими змагались ченці в щоденному житті. Розуміла вона, що брак матеріальних засобів перешкоджає їм „приумножати славу Божу“. Тому й рішила забезпечити монастир на майбутнє, даруючи йому значну земельну посідлість.

В своєму фундушевому записові з дня 14 листопада 1597 року подає Гойська мотиви, що ними керувалась, даруючи монастиреві маєток.

„Через те, — каже Гойська, — що в мому маєткові при селі Почаєві з давних давен існує мурована церква в честь Успіння Пречистої Матері Божої, то, щоб при тій церкві було постійне славлення Боже, я рішила збудувати й оснувати при ній монастир для життя в ньому восьми ченців, людей добрих, життя набожного не і н ш о г о і с п о в і д а н н я (визнання) я к т і л ь к о г р е ц ь к о г о і двох дяків.

На удержання їх в тому монастирі я надала в користь тої святої Успінської церкви й майбутнього монастиря при ній, і надала на вічні часи, — так, що це не повинно бути ніколи порушене ні мною, ні потомками моїми, що після мене володітимуть тим моїм маєтком Почаєвом, а ні їх потомками — шість чоловік селян (далі заподаються їх імена й прізвища) з їх садибами; до того орного й неорного поля з дібровою десять волок на три руки, в кожній руці по 10 різів (участків), опріч того те, що знаходиться коло тієї церкви з полем і сіножатями...

Крім цих десяти волок поля і інших дібр для підтримки тієї церкви, монастиря й ченців, повинна даватися з моїх маєтків, що належать до Орлі, щорічно грошова окрема данина по тридцять кіп литовських грошів (коло 300 срібних рублів). Опріч того на вічні часи щорічно повинна даватися тим ченцям десятина (десята часть) всякого зернового хліба з почаєвського маєтку. Шість пан-

Анна Гойська.

шизняних родин, орну землю, сіножаті й ліс подарувала Гойська Почаївському монастиреві „на віки вічні“ з усіма обов'язками, роботами, платностями й доходами не лишаючи нічого в свою і своїх спадкоємців користь“^{*)}.

Орна земля й ліс на схід від монастиря вздовж обох боків дороги, що веде з Почаїва до Крем'янця становила досить поважний маєток (понад 200 гект.); ним і зараз користується Лавра.

Багатий і щедрий був дар Гойської. Зробити його могла лише релігійна, добра й культурна людина.

Ці прикмети були властивими рисами Гойської — заможної української шляхтянки.

^{*)} Цей фундушевий запис Гойської написаний також старою українською мовою. Подаю уривки з його тексту в вільному перекладі на сучасну українську мову, зберігаючи будову речень і властивість стилю.

Даровизна Анни Гойської створила тривку матеріальну підставу існування для Почаївського монастиря. З того власне часу й розпочинається його нове життя.

Маючи матеріальні засоби, монастир міг, ідучи за вимогами часу, працювати над зміцненням та поширенням своїх моральних та релігійно-виховавчих впливів.

Щоб здійснити ці завдання, треба було мати авторитетного під оглядом моральним ігумена (настоятеля), доброго адміністратора й мудрого та зручного керівника церковно-релігійним життям взагалі, — надходили бо часи унії, що змагалися з православ'ям за впливи.

В цих важких умовах церковно-релігійних відносин треба було мати небуденну силу волі, гарт духа й незломні переконання, щоб не зійти з раз обранного шляху й вміти оборонити предківську віру православну перед небезпекою унії.

Цим справжнім мужем Провидіння для Почаївського монастиря був довголітній його ігумен о. Іов Залізо.

В його особі щасливо були получені всі прикмети здібного керманича.

На протязі майже півстолітнього (приблизно з 1602 або 1604 до 1651 р.) настоятельства свого о. Іов Залізо високо підніс релігійний і моральний авторитет Почаївського монастиря, упорядкував його внутрішнє життя та значно побільшив монастирські маєтки. Слава про о. Іова Залізо розійшлась далеко поза межі Волині.

IV. ЖИТТЯ Й ДІЯЛЬНІСТЬ ІГУМЕНА О. ІОВА ЗАЛІЗА.

Життя й високовартісна діяльність о. Іова Заліза мали багато цікавих моментів з точки погляду релігійно-церковної та культурно-національної.

Походив о. Залізо з Галицького Покуття з Коломийщини. Народився в українській заможній шляхетській сім'ї. На десятім році життя вступив до Угорницького монастиря (в Галичині). Маючи 12 літ, прийняв чернечий постриг із імям Іова. На 30 році життя був посвячений в ієромонаха, а скоро після цього, коло року 1580, прийняв схиму з імям Іоана, що його носив до чернечого постригу. Вже в Угорницькому монастирі о. Залізо був прикладом аске-

тичного „життя чернечого й моральної звершености“. Чутка про Великого Подвижника дійшла й на Волинь.

Звернув на нього свою увагу князь Константин Острозький, великий оборонець віри православної. Усильно просив він ігумена Угорницького монастиря дозволити Іову перейти до княжого Чеснохресного монастиря в Дубні на Волині. Довго не погоджувався на це ігумен, але врешті відпустив о. Іова, поблагословивши на нове служення.

Прибув о. Залізо до Дубна десь коло 1582 року. Тут скоро він був вибраний ігуменом і керував монастирем 20 років.

Було це тоді, коли ширилась унія й намагалась зміцнити свої впливи.

Свою невтомну енергію й надзвичайну працьовитість віддав о. Залізо служенню вірі православної.

Бувши на свій час людиною освіченою, він розумів, що лише релігійне усвідомлення місцевої православної людности може спинити акцію навернення її на унію. З цією метою він утримував при монастирі добрих перекладачів Св. Письма й мистців-переписувачів, користаючи з допомоги Острозького князя Константина.

Книжки ці, перекладані на церковно-словянську мову, ширив о. Залізо серед народу.

Сам Іов, як свідчить про це його біограф ієромонах Досіфей, „пісанієм таких упрямияшеся“.

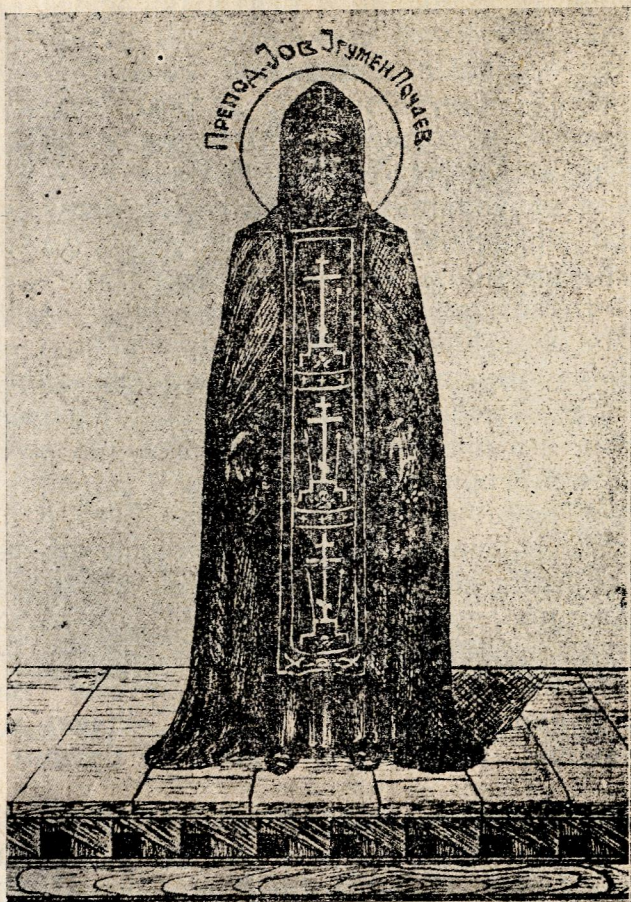
З посвятою ширячи релігійну освіту серед українського народу, о. Іов виконував велику й корисну національно-усвідомлюючу працю: стримуючи від релігійного розкладу, запобігав також і національній його дезорганізації.

Ця віддана праця о. Заліза помножила його славу, але збільшила також число ворогів.

Тому то після смерті князя Константина Острозького о. Залізо, як каже Досіфей, „тікаючи від люської слави й бажаючи мати славу від єдиного тайновидця Бога, потайки залишив монастир Дубенський і подався на Горі Почаївську. здавна світlostю чудес многих осяяну“.

Одначе послух чернечий примусив скромного й боголюбного аскета до активної участі в житті новообраного місця подвигу, а навіть станути на його чолі.

Небавом в Почаївському монастирі о. Залізо здобув глибоку пошану й незаперечений моральний авторитет

Преп. іос Залізо.

серед усієї чернечої братії. Вона вибрала його своїм ігуменом, як найдостойнішого з поміж себе. На цьому важкому й відповідальному становищі перебував о. Залізо аж до своєї смерті. „Многотрудне життя своє“, як ігумен почаївський, посвятив він монастиреві, справам віри й церкви православної.

Маючи довголітній досвід, що його набув на становищі ігумена Дубенського Чеснохресного монастиря, о. Залізо зреформував монастир Почаївський з Пустельницького на общинний, устійнив порядок щоденного життя братії, кожному ченцеві приділив відповідню працю в церкві й монастирському господарстві; запровадив регулярні

й більш урочисті, особливо в свята, богослуження. Взагалі завів в монастирі чин чернечого життя оо. Студитів.

Аскетизм о. Заліза, небуденний розум і щира простота в обходженні зєднували йому людей, викликали у них щирий подив для його високих моральних прикмет й бажання прийти з допомогою монастиреві.

Численна довколишня шляхта українська, що залишилася ще при вірі православній—Ушківські, Долинські, Куликівські, Жабокрицькі, Пузини, Малинські, Сташкевичи, Ясногірські та багато інших на заклик о. Заліза охоче офірували на користь монастиря гроші, землю та інші річі.

Але найбільшими доброчинцями монастиря того часу були Федір і Єва Домашевські, багаті дідичі з Бережець на Кремянечині, що під впливом о. Заліза на самому вершкун Почаївської гори збудували велику муровану церкву на честь св. Тройці в 1649 році, куди була й перенесена чудотворна ікона Божої Матері. По правій стороні іконостаса недалеко від вівтаря в стіні була стопа Божої Матері з її цілющою водою.

Церква ця відзначалась великими розмірами і візантійським стилем будови. Модель її бачимо на портреті Фундаторів Домашевських. На скільки модель ця відповідала оригіналові, не можемо судити за браком докладніших даних.

Крім того, що Домашевські збудували велику муровану церкву, тестаментом своїм з дня 20 мая 1649 року подарували вони для Почаївського монастиря 33.000 злот. польських, за що ченці, як говориться в тестаменті, повинні „тепер і напотом в том монастирі будучіє за одпусченіє гріхов наших Пана Бога уставичне просити й набоженства за умерлих звиклоє одправовати; такожє з тої провізії (відсотків) і церков оправовати (ремонтувати) мають і будут повинні“.

В тому ж тестаменті Домашевські висловили побажання бути похованими в уфундованій ними церкві, що й було виконане.

В ці бурхливі часи релігійної й національної боротьби о. Залізо виявив також небудену зручність в захисті маєтностей монастиря. З подиву гідною завзятістю дуже важкі справи допроваджував він до доброго вислідку. Наприклад: після смерті добродійки Гойської монастир мав дуже багато клопоту й неприємностей з її внуком Фирле-

*Будівничі церкви св. Трійці —
Феодор та Ева Домашевські з Бережць на Кремянеччині.*

єм Андрієм. Фирлей, не зважаючи на фундушевий запис Гойської, хотів усі маєтності подаровані нею повернути в свою користь. До того ще він був протестантом і вороже ставився до православної віри. На кожному кроці старався він понизити авторитет монастиря й ченців в очах довколишнього населення. З наказу Фирлея слуги його нападали на монастирські поля й сіножаті, грабували й нищили їх, заорювали межі і т. д. Одного разу напали на ченців, що везли воду зі Старого Почаїва, бо монастир, положений на високій горі, води своєї не мав. Вони побили ченців, порозбивали бочки та заборонили надалі користуватись водою зі Ст. Почаєва. Тоді о. Залізо звелів копати колодязь на горі. Довго працювали ченці, а найбільше сам о. Іов, поки здобули воду. Викопали в глибину аж 65 локтів. Колодязь забезпечив монастир водою.

Почувши про це, Фирлей ще більше розлютився й напав на монастир з ватагою своїх озброєних людей, пограбував його, а щоб найбільше помститись — забрав з собою до Козина чудотворний образ Божої Матері й переховував його в своєму замкові.

Двадцять п'ять літ провадив о. Залізо з Фирлеем судовий процес. Не один раз їздив він до Луцька та Кременця до судових і земських урядів, складаючи там відповідні подання та скарги. І хоч боротьба з багатим і бундючним шляхтичем була нерівна й важка, — о. Залізо своїм розумним і тактовним поведенням із судовими достойниками, солідністю й повною безсторонністю аргументів, цілою своєю гідною й заразом незломною поставою змусив нарешті признати слушність домагань монастиря. Процес був виграний. В році 1647 списаний акт замирення, що його підписали обидві сторони. Фирлей змушений був повернути монастиреві „не в унії состоящому“ частину пограбованого майна, відмовився від претензій до маєтку подарованого монастиреві його бабкою Анною Гойською й повернув найбільшу святиню його — ікону Божої Матері.

Відаючи свої сили й здібности на впорядкування монастирського життя та дбаючи про збільшення й збереження його маєтностей, о. Іов Залізо не занедбував також і релігійно-проповідницької діяльності.

В архіві Почаївської Лаври зберіглась рукописана книжечка чималої вісімки під назвою „Книга блаженного Іова Заліза Ігумена Почаївського власною рукою його написання“. То збірка власних поучень о. Заліза з виїмками з писань інших осіб, звернених головним чином проти секти соцініян, що тоді досить поширилася на Волині. Писав о. Іов Залізо просто, наглядно, та зрозуміло церковно-словянською мовою.

Професор Київської Духовної Академії М. Петров, що під його редакцією був виданий томик проповідей о. Іова в 1855 році під назвою „Пчела Почаевская“, вважає, що ці проповіді, хоч і не цілком самостійні, займають почесне місце серед полемічної літератури кінця XVI і першої половини XVII століття.

Своїм змістом проповіді о. Заліза належать до прямої найбільш талановитого релігійно-полемічного письменника XVII стол. Івана Вишенського, хоч і не дорівню-

ють вони проповідям останнього, які повні гарячого темпераменту, відзначаються глибоким змістом, живою мовою й мають виразно національно-український характер.

Скромну літературну спадщину о. Заліза можна пояснити тим, що він не був письменником з покликання.

Вдачею та обов'язками, що впливали з його становища, це був тип активного церковно-громадського діяча.

Він чутко реагував на всі справи, що вязалися з потребами православної віри і церкви. Коли заходила потреба, не вагався зайняти виразне становище в обороні слушної на його погляд справи.

В 1628 році о. Іов їздив до Києва на православний собор, що його скликав київський митрополит Іов Борецький з метою обмірковувати справи православної церкви в зв'язку зі зростаючою унією акцією.

Всі присутні на соборі ієрархи видали постанову „твердо стояти в православній вірі східній, навіть не думати про відступлення до унії... і до того ж нахилияти ввесь православний народ“.

Під цією постановою є підпис о. Іова Заліза „Іоан Залізо, ігумен Почаївський“.

З наведених даних про працю о. Іова Заліза можемо зробити безсторонній і правдивий висновок: праця та, крім релігійного, мала також і національний характер.

Людські суспільства ділилися тоді не за національними ознаками, як тепер, а за релігійною приналежністю. Гасляючи гасла релігійної єдності серед одномовної етнічної маси, о. Залізо допомагав витворенню в неї почуття й національної єдності.

Так на протязі віків формувалась національна свідомість за ознаками релігійної й мовної спільноти.

Остаточний процес кристалізації національної свідомості завершився допіро в XIX столітті; але вже в XVI та XVIII ст. релігія була чинником, що охороняв від денационалізації.

З цієї точки погляду діяльність усіх монастирів — в тому числі й Почаївського — на українських землях в XVI—XVIII ст. мала не тільки релігійне, а й культурно-національне значіння.

Особисто о. Залізо був дуже скромною й доброю людиною. У вільний час любив він працювати в садку, садив і щеплював дерева, чистив доріжки, посипав їх піс-

ком і т. д. Його старанням огорожено частоколом садок (з півдня, тепер вздовж Радивилівської вулиці), за його вказівками й чинною участю, в західній частині підніжжя гори, викопано саджавки на рибу. Вони були (і є зараз) справжнім добродійством для Почаєва, що не має води.

Після цілоденної важкої праці йшов о. Залізо до далекої печери й там цілими ночами, а іноді днями й тижнями, без їжі й пиття, молився на вколюшках перед образом Божої Матері.

„Коли б — каже ієромонах Досіфей — камінна печера вміла говорити, то вона сповістила б нас про те, як часом на протязі трьох днів, а часом цілий тиждень, сам один, у ній замкнувшись, маючи за їжу одні тільки сльози, молився він про благо світу, що во злі лежить“.

Не диво, що зростала слава о. Іова, а з нею побільшувалася кількість ченців у монастирі й помножувалися його матеріальні достатки, та що монастир в тому часі став осередком релігійного й культурно-національного життя для західно-українських земель.

Помер о. Залізо 1651 р. 28 жовтня ст. ст., маючи віку 100 літ.

Через вісім літ після смерті — в 1659 р. митрополитом київським Балабаном, з участю овруцького архимандрита Йосафата Креховецького, було канонізовано (признано святими) мощі о. Іова.

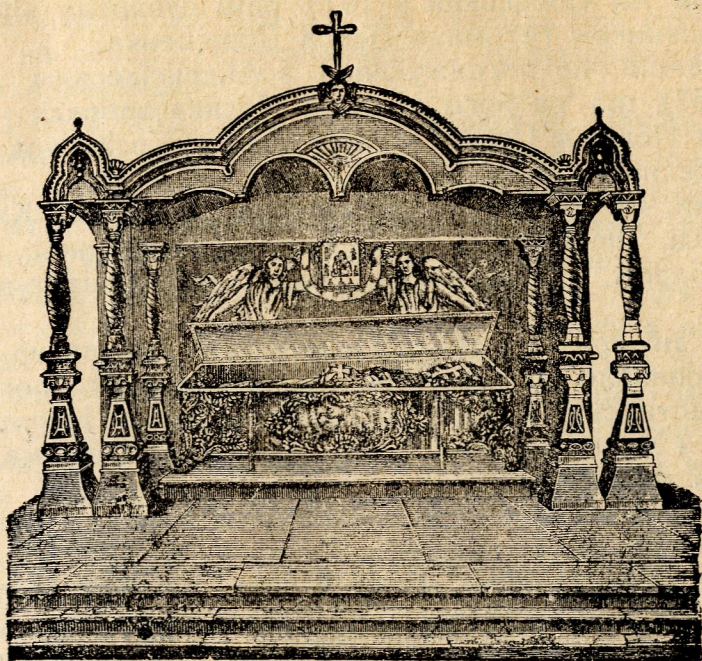
„І тоді — каже Досіфей — багато людей, що мали різні недуги, сцілення прийняли“.

Мощі преподобного Іова спочивають зараз в природній печері (гроті), куди о. Залізо за життя свого часто приходив, щоб в цілковитій самоті віддатися подвигові й молитвам.

Срібна домовина (рака), що в ній спочивають нетлінні останки, уфундована графінею Орловою Чесменскою Анною (росіянкую) в 1842 р. за проектом художника Верховцева.

Над домовиною підноситься балдахин (намет) з білого карарського мармуру, виконаний значно пізніше (13.XI. 1889) італійським майстром Леопольдом Менціоне.

Під оглядом художнім домовина Преподобного Іова з балдахином над нею дуже вартісна й становить т р е т ю

*Домовина з мощами преп. Іова
й мамруровий балдахин над нею.*

з черги реліквію Почаївського монастиря.

Напів темна печера, тьмянний і мерехтливий блиск лампади, що тут ніколи не вгасає, створюють атмосферу поважного релігійного настрою.

Печера преподобного Іова знаходиться вліво (на схід) од церкви, що прилягає до неї й відома під назвою Печерської.

Діяльність о. Заліза створила славу традицію керування монастирем.

Наступники о. Заліза не вносять вже нічого нового. Вони стараються лише зберегати засади, що їх створив і уgruntував о. Залізо.

20—22 липня 1675 року Почаївський монастир із схвильованням пережив облогу турків.

Було це в часи т. зв. збаражської війни, коли король

польський Ян Собеський в 1675 році оголосив війну туркам союзникам гетьмана Петра Дорошенка.

Останній, не погоджуючись з Андрусівським договором (1667), що на його підставі Москва забрала Лівобережну, а Польща Правобережну Україну, розпочав боротьбу за об'єднання обох боків Дніпра.

Турки, як союзники Дорошенка, зайняли Кам'янець на оділлі, посувались на Галичину та Волинь. Зруйнували Збараж, Вишгородок, Вишневець і підступили до Почаєва.

Три дні тримали турки Почаївський монастир в стані облоги, спалили забудовання у підніжжя гори, пограбували монастирське й людське добро, вбили ієромонаха й дякона з монастирської братії й на третю ніч мали напасти на монастир.

Довколишня людність заховалася також в монастирі, наскільки він міг її вмістити.

З великим страхом збігці й ченці на чолі з ігуменом (за одними даними Феодосієм Левицьким, за другими — Іосафатом Добромирським) очікували цього нападу. Не було сумніву, що турки візьмуть і зруйнують монастир. Огорожа його була деревляна (частокіл), охорони не мав жадної; пара моздирів, що вміщені були на вартових вежах, не мали оборонного значіння перед численним загоном турецьким. Але несподівано над ранком з 22 на 23 липня турки знялися й в панічному безладді залишили Почаїв.

Дивний, незрозумілий відворот турків дав підставу для створення легенди про чудесне визволення монастиря Божою Матір'ю.

В легенді цій говориться, що преподобний Іов Залізо (вмер в 1651 р.) з'явився з Богородицею на даху великої церкви Св. Трійці. Мати Божа вертала стріли й кулі, що їх турки пускали на монастир. Вражені чудесним явленням, як говорить легенда, турки перелякались і втікли.

Цю легенду про облогу турками Почаївського монастиря народня українська поезія увіковічила у високопоетичній формою й змістом думі — „Ой зійшла зоря вечерова“. В музичній обробці нашого славного композитора О. Кошиця дума ця стала архитвором української релігійної лірики й користується широкою популярністю серед нашого народу.

Легенда ця ще більше, ніж легенда про стопу Богородиці на скалі, спричинилася до популяризації Почаївського монастиря.

Від року 1675 (часу нападу турків на Почаїв) до кінця другого десятиліття XVIII віку не сталося нічого такого, щоб ґрунтовно змінило відносини в монастирі

Життя протікало за давніми традиціями устійненим порядком (чином) без особливих зворушень.

Правда, обороняючи законні права до своїх маєтків, мали ігумени монастиря чимало клопоту з нащадками Гойської—Тарнавськими й Ледуховськими, що, використовуючи своє упривілейоване становище, чинили монастиреві багато прикростей. Але остаточно монастир виходив переможцем з досить важких іноді ситуацій і зберігав в цілості свої маєтки, що в названий період часу були вже значними.

До Почаївського монастиря належали тоді такі села: Старий Почаїв, Урля, Кімната, Савчиці та присілки Нового Почаєва: Граби, Голендри й Гуменці.

Унія, що тоді наявно зміцнювала свою експанзію на православіє й загортала під свої впливи один за другим православні монастирі на Волині, здавалось, обмине монастир Почаївський.

Думати так—були виразні підстави.

В році 1700 Август II, король польський, підтверджуючи права й фундуші Почаївського монастиря, окремою грамотою, що в оригіналі до сього часу переховується в лаврському архіві, **на з и в а є м а н а с т и р ц е й с т а р о д а в н і м і ч у д о д і й н и м г р е ц ь к о г о о б р я д у**. Цією грамотою польський король забезпечує монастиреві заховання віри східної церкви православної, що з давніх часів в цьому монастирі постійно й без перешкод панувала й накладає кару в 10.000 червінців на кожного, хто зважиться нарушити цей привілей королівський... „Наказуємо—говориться в грамоті—щоб сія грамота наша на користь названого монастиря, **щ о н е в у н і ї з н а х о д и т ь с я**, належно була шанована й в цілості виконувана всіма особами духовними й світськими, а особливо вельможними сенаторами, гетьманами, урядниками коронними й великого князівства Литовського старостами й їх урядниками, котрі в разі потреби повинні давати й свою поміч; також все-

чесними (велебними) єпископами, архимандритами, ігуменами й іншими, що знаходяться й єднанні з Римською церквою, і то під загрозою кари в десять тисяч червінців, доручаючи всякому урядові й королівському суду безумовне й конечне стягнення половини цієї кари в користь королівської казни нашої, а другу половину признати в користь ушкодженої сторони з осіб, що не виявили б згідно з нашою волею належитого послуху та по своїй зухвалости оперлись явно нашій волі й коронному праву. А для більшої сили й правдивости власноручно підписав цю грамоту і печать короннуу приложити Ми до неї наказали. Дана у Варшаві, дня 26 червня року Божого 1700, царствування нашого 3“.

На цій грамоті побіч великої коронної печатки підпис:
А в г у с т К о р о л ь.

Здавалось, що ця грамота, яка свідчить про велику релігійну толеранцію польського короля, в достаточній мірі забезпечує монастиреві непорушність православної віри, що була найбільшою його святістю на протязі кількох сот літ.

І дійсно, монастир Почаївський після одержання цієї грамоти зоставався ще 20 літ православним...

Але надзвичайно скомпліковані політичні, релігійні й національні відносини, що запанували тоді на Волині та інших українських землях, були сильніші від найширіших бажань почаївських ченців — твердо стояли при вірі православної.

В 1721 році Почаївський монастир перейшов на унію.

Так закінчився перший майже 500-літній період існування Почаївського монастиря (480 літ), що „стяжав“ йому велику славу й широку популярність православної святині серед усього народу українського.

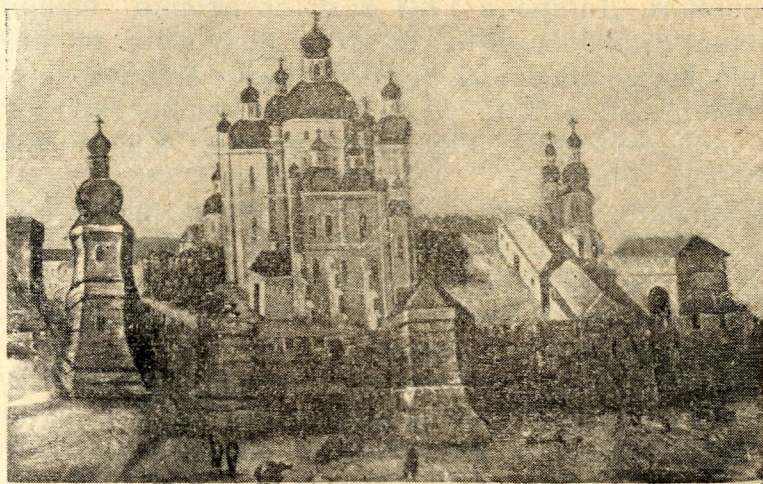
Для повноти уявлення про Почаївський монастир в перший період його існування залишається сказати ще кілька слів про його зовнішній вигляд. Виглядав він більш-менш так: в центрі на горі вирізнялася своїм розміром велика Троїцька церква у візантійському стилі (фундація Домашевських); у підніжжя гори від сходу — нижче теперішніх святих воріт і праворуч — стара невелика мурована церква Успіння.

Крім цих двох головних церков, як свідчать про це деякі історики Лаври, було ще шість маленьких деревляних церковець в честь: Св. Спаса, Благовіщення, Воскресення, Св. Феодора, Побіди Божої Матері, й Миколаївська — що скромно примостились в різних напрямках від головної Троїцької церкви. В північно-західній стороні монастиря були розположені братський дім та різні господарські будинки.

Манастир був обведений деревляною огорожею з 4 вартовими вежами (з південно-західньої сторони). Сад на південь від монастиря був огорожений частоколом.

При вході до Печерної церкви на стіні з правого боку бачимо великий образ, що ілюструє напад турків на Почаївський монастир. Ілюстрація відповідає в головних рисах поданому описові монастиря.

Але чи дійсно так виглядав в той час монастир на горі Почаївській, твердити не можна — нігде про це не зберіглось докладних даних, як не має також малюнку, що на його підставі можна було б точно відтворити зовнішній вигляд монастиря в кінці XVII і на початку XVIII століть.

Зовнішній вигляд Почаївського монастиря під кінець XVII ст.

V. УНІЯТСЬКИЙ ПЕРІОД В ЖИТТІ ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТИРЯ.

З 1721 року починається новий уніятський період існування Почаївського монастиря.

Не має документальних даних, що стверджували б, як стався перехід Почаївського монастиря на унію. З певністю однак можна сказати, що зміцнена унійна акція після собору в Замості (1720) досягла брам і монастиря на Горі Почаївській та знайшла поодиноких прихильників серед його ченців. Маєткові ж непорозуміння й спори з сусідніми дідами, що під претекстом спадщини (по Гойській) претендували на монастирські маєтки, змушували ігуменів шукати захисту в папського нунція в Варшаві. Цілий ряд щоденних потреб і турбот церковно-релігійного характеру, особливо після ліквідації єпископської православної катедри в Луцьку (останній єпископ Кирило Шумлянський), ставив монастир перед необхідністю шукати оборони й опертя у луцького уніятського єпископа.

І так ступнево, рік за роком, все більше узалежнювався Почаївський монастир від вищої уніятської влади, поки перехід його на унію не став довершеним фактом.

Попередньо, навіязуючи відносини в різних справах з уніятською церковною владою, монастир залишався ще православним. Допіро в 1721 році остаточно оформилось відношення його до унії. З того року він, витримавши 125-літню глуху боротьбу з уніятськими впливами (від Берестейської унії в 1596 р.), став вже монастирем уніятським і належав до чину або ордену Св. Василя Великого.

Організація монастирського життя за правилами цього ордену мала багато спільних рис з відповідними чернечими орденами римсько-католицької церкви (єзуїтами); Василяне визнавали зверхність папи римського й догмати римсько-католицької церкви.

З усієї системи церковного життя православної церкви східного обряду уніяти затримали тільки церк.-словянську мову й зовнішню обрядову сторону богослуження.

Василяне розвинули в Почаїві досить поважну культурну й релігійну працю.

Вони організували тут друкарню, в якій було надруковано багато книжок богослужбового, проповідницького,

катехичного й господарського змісту в мовах: ц. - словянській, українській, польській і латинській,

Для вступаючих до монастиря ,т. зв. новіціятів (послушників), була організована в стінах монастиря 3-хрічна загально-освітня школа. В ній вчили латини, польської мови, римських клясиків, риторики, філософії, арифметики, математики та інших предметів. Навчання провадилось латинською мовою. Церковно-словянська мова не була предметом навчання. Це тим більше дивно, бо ця мова — була мовою богослуження уніятів.

По скінченні цієї школи здібніших новіціятів посилали до т. зв. папського алюмінату — духовної академії, — що існувала при Віленському університеті, для одержання вищої богословської й філософської освіти. Пізніше з них рекрутувались особи на вищі ієрархічні становища ордену Св. Василя Великого: секретарі провінцій, консультори (дорадники), суперіори (настоятелі монастирів), провінціяли (декани, або благочинні) і т. д.

При монастирі існувала також Повітова Школа з 3-х — 4-хрічним курсом навчання. В ній вчились діти переважно заможної польської й української довколишньої шляхти, але були у ній учні її з інших повітів Волині та з сусідніх воевідств Польщі. Вчителями в цій школі були переважно вчені ченці Василяне, іноді теж (рідко) і світські особи.

Навчання в цій школі провадилось польською мовою.

Відношення українського народу до святинь Почаївського монастиря в часі приналежності його до унії в засаді не змінилося.

Від віків нарід наш уважав стопу Божої матері, її чудодійний образ, моцї преп. Іова (за унії вони були закриті) за свої рідні. Так тепер, як давніше, масово приходив він до Почаєва й перед його святинями горяче молився, шукаючи потіхи й покріплення своїх моральних і фізичних сил та складав монастиреві посильні офіри.

За унії засоби монастиря значно зросли в грошах і нових маєтках. Так, напр.: за позичку Тарнавському монастирю одержав від нього в заставу почаївський маєток; пожертва від М. Потоцького була забезпечена доходами з його маєтків — Москалівки, Ванжулова й Волиці на Кременеччині.

Граф Микола Потоцький був найбільшим добродієм

Почаївського монастиря того часу й фундатором його головного Успенського собору.

Імя Потоцького нерозривно звязане з монастирем і житиме в пам'яті людей, свідомих величі доконаного ним діла.

Гр. М. Потоцький на Золотім Потоці походив із старого шляхетського роду. Батько його Степан — воєвода белзький — був католиком і в тій вірі виховав також і сина свого.

Правдоподібно, що предки Потоцьких були православними.

Де-які вказівки відносно цього знаходимо в посвяті книжки: „Небо новое з новыми звѣздами“ — Іоаникія Галятовського (1665) — „Аннѣ Могилянцѣ Потоцькой, Государевнѣ земель Молдавских, Воеводинѣ Краковской і т. д.“

Посвята ця вказувала б, що Потоцькі по жіночій лінії походили з роду Молдавських Господарів — Могил, посвоячених з відомим Петром Могилою — митрополитом київським, а Могили, як відомо, завше були православними.

Микола Потоцький був старостою Канівським, але цього становища свого чомусь не любив і охотніше підписувався титулом — Воеводич Белзький. Посідав він величезні маєтки в Канівському Старостві на Київщині, oprіч того на Волині й в Галичині.

Головним місцем його осідку був Бучач.

Ці княжі багатства давали Потоцькому почуття необмеженої сили й влади над своїми підданими.

Історичні відомості малюють Потоцького в неприхильних і може переяскравлених фарбах. Вони представляють його свавільним, марнотратним і не знаючим стриму в задоволенні своїх бажань, жорстоким в поступованні зі своїми підданими й високомірно-призирливим із шляхтою.

Не виключене, що ці риси були властиві його вдачі.

Виняткове становище Потоцького, як магната буйного й свавільного, напевно не мало спричинилося до того, що постать його оповилася серпанком легендарности.

Але з поза цього таємничого серпанку визирає й інше обличчя Потоцького.

П. „Х“ (Дунін-Карвіцкі) в своїх „Przejazdżkach po Wołyniu“ оповідає, що Потоцький був щирим прихильником

українського народу, любив його мову, пісню, звичаї; закоханий був у безкраї степи українські й уважав їх за свою батьківщину.

Добросусідські відносини підтримував Потоцький тільки з тими нечисленими представниками польської шляхти, що так само, як і він, не цурались українського народу. Особливо шанував він князя Августа Яблоновського із Стеблева, що на Росі між Канівом і Богуславом.

Постать цього князя була не менш оригінальною від самого старости каньовського.

Яблоновський „до тієї міри покохав народні українські звичаї і його стрій, що омужичився цілковито... Під „zgrzebna koszula“ і витертою свиткою годі було пізнати потомка гетьманського роду. Мешкав в простій хаті, сам орав плугом і чумакував, поганяючи власноручно мажу, запряжену сивими українськими волами. Ходив особисто зі своїми підданими по сіль у Крим, по рибу на Дін і на Чорноморські лимани; сам розвозив свій крам по околицях дальших і близьких ярмарках. Жив тільки з простолюдям, уживаючи виключно його мови. З людьми свого роду, з панами польськими, ніколи не приставав. Одного тільки старосту охоче відвідував, приїжджаючи до нього в селянському вбрані, кінно, на гарному верхівці східної раси, оточений своїми вірними козаками, що його обожнювали“.

Лучили їх очевидно спільні уподобання, однакове відношення до свого оточення та захоплення українським народом з його високою побутовою культурою на тлі чарівної природи.

Від постатей цих віє романтикою буйного українського степу.

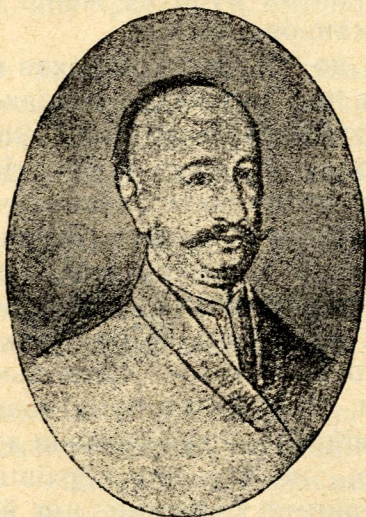
Наведені відомости відслонюють нові мало знані психічні риси в духовості Потоцького. Вони дають підставу твердити, що Потоцький був своєрідним типом українського хлопомана старої дати.

Коли прийняти під увагу виразні його симпатії до українського народу й моральний перелом, що стався в душі Потоцького в обличчі Почаївської святині*), то мож-

*) Легенда так про це оповідає: Одного разу переїздив Потоцький біля Почаївського монастиря. Зненацька злякались його коні, понесли й перевернули повіз. Розлючений граф хотів застрілити свого фурмана. Але той звернувся в сторону монастиря з мольбою до Божої Матері, щоб його спасла. Сталося чудо: пістоль не вистрілив, хоч граф намагався стріляти аж тричі. Випадок цей справив на Потоцького надзвичайне вражіння. Він дав обіцянку перед чудотворним образом Божої Матері присвятити решту життя свого монастиреві й дбати про збільшення його величі й

на припустити, що ці два моменти були тими психологічними мотивами, що викликали в нього постанову збудувати величаву нову церкву на Горі Почаївській.

В той спосіб, можна думати, Потоцький хотів дати доказ своєї пошани до ікони Почаївської Божої Матері, що своєю чудодійною силою ґрунтовно змінила його життя, та задокументувати в матеріяльних формах нерозривну єдність своїх почувань з українським народом.

Микола Потоцький.

Бажаючи, очевидно, цілковито духово зблизитися з ним і під оглядом релігійним, Потоцький прийняв також і греко-католицький східній обряд.

В справі задуманої будови Потоцький 11 літ веде листування з суперіором (настоятелем Почаївського монастиря Іпатієм Білінським*).

слави. Подія ця сталася десь коло року 1759. — „Podrózny w Roszajowie“ трохи інакше оповідає про причини морального переродження Потоцького. Раз у свято проїздив Потоцький коло монастиря. Zobачивши кілька порядних повозів, Потоцький зацікавився—хто б то міг бути й увійшов до церкви. Застав якраз на проповідь.

Побожний проповідник з такою щирістю й переконанням говорив про Боже милосердя, що зворушив скамяніле серце Потоцького. Кинувся пан Каньовський навхрест перед вітварем і гаряче каявся в своїх гріхах, давши обітницю Божій Матері поправи, що урочисто й виконав.

Чи один, чи другий з наведених випадків морально сильно вплинув на Потоцького—годі про це щось певного сказати, але було фактом, що Потоцький став зовсім іншим, ніж був до цього часу.

*) На протязі цього часу написав Потоцький 39 листів довгих і коротких.

З листування цього видно, як багато уваги, піклування й жертвенности присвятив Потоцький справі будови церкви, виявляючи перед Іпатієм Білинським найтаємніше бажання стало оселитись в монастирі й навіть прийняти чернечий постриг.

Нарешті 20 лютого 1771 р., коли вже був виготовлений план будови й заготовлені необхідні будівельні матеріали, започатковано будову нової Успінської церкви й головного мурованого будинку, призначеного для мешкань ченців та інших монастирських потреб.

В міжчасі будови головного Собору, а саме 8 вересня 1773 року, відбулось коронування ікони Божої Матері.

Дозвіл на коронування з великими труднощами й значною допомогою М. Потоцького, виведав у Папської Генеральної Капітули в Римі суперіор монастиря Порфїрій Важинський.

Урочисті церковні богослуження з нагоди коронування відбувалися ще в Троїцькому Соборі — фундації Домашевських, хоч довкола нього були вже зложені фундаменти під Успінський Собор. Пізніше церква Св. Трійці була знесена.

На урочистости коронування прибуло понад 100.000 мирян і до 1000 духовенства греко-уніятського й католицького з численними процесіями з найдальших закутків західньо-українських земель.

Коронування відбулося в каплиці, спеціально для того побудованій на площі, положеній на схід від монастиря й віддаленій від нього більше одного кілометра.

На місці цієї каплиці три роки пізніше (1776) була збудована невеличка церквця в честь Різдва Пресвятої Богородиці, а площу огорожено муром. Зараз місце коронування ікони Божої Матері є чернечим кладовищем.

Самого акту коронування довершив єпископ луцький Сильвестр Рудницький в асисті холмського єпископа Максиміліана Рила.

Процедура коронування була обставлена дуже урочисто, з метою, очевидно, при допомозі зовнішніх ефектів на довго утримувати в пам'яті присутніх цю, без сумніву, визначну подію та як найширше її спопуляризувати*).

*) Від монастиря до каплиці на полі, де відбувалось коронування, було збудовано п'ять величезних чотириповерхових трікутних арк з фронтонами зі сходу й заходу. Кожна арка мала три прохідні брами. На карнізах арк були приміщені сотні каганців. Арки були оздоблені відповідними до свята написами й гербами. Дорога по

Урочистости коронування продовжувались 8 днів—з 8 по 15 вересня включно—й були особливо вдатними, бо увесь цей час стояла прекрасна, тепла погода. Чималі кошти тих урочистостей поніс М. Потоцький.

Він же на свої засоби замовив у Римі дві золоті корони, що були вложені на голови Божої Матері й Христа Почаївської ікони; цей властиво момент був істотним з поміж усіх урочистостей коронування.

Римська Католицька церква, на чолі з папою Климентом XIV, що за його згодою відбулось коронування ікони Почаївської Богородиці, актом коронування визнала чудодійність і святість образу Почаївської Божої Матері, що православна церква була визнала давно вже перед тим (в 1597). Так образ Почаївської Божої Матері став святинею всього християнського світу—незалежно від поділу його на схід і захід.

Для монастиря акт коронування мав велике значіння так з погляду морального, як теж і матеріяльного.

Наявним пам'ятником цієї події є липова алея, що простягнулась од каплиці Олександра Незвського до чернечого кладовища.

По закінченні урочистостей коронування Потоцький цілою істотою віддався справі будови собору, даючи на сю ціль величезні матеріяльні засоби. Коли б не це надзвичайне заінтересовання Потоцького, невідомо, чи була б закінчена будова Собору й головного мурованого будинку на протязі порівнюючи недовгого часу. Бо 12 літ (з 1771 р. по 1782 р.), що були витрачені на цю будову, котра вимагала великої пильности з уваги на природне положення Почаївської Гори,—це навіть досить короткий час.

Фактично будова собору продовжувалась сім літ. П'ять перших років (з 1771 по 1775) пішли на будову фундаментів та підготовчу працю, звязану з забезпеченням стрімобидва боки від одної арки до другої була заставлена великими образами—ілюстраціями чуд Почаївської Божої Матері. Над кожним таким образом виднівся текст із Святого Письма, відповідний до чуда. На хорах кожної арки була приміщена дута оркестра, по боках арк—розставлені гармати й моздірі. Звуки оркестри й гук гармат роздавались при перенесенні ікони Божої Матері через кожну тріумфальну арку.

Вечорами відбувались ілюмінації, якими керував спеціально виписаний Потоцьким із Варшави інженер-піротехнік Готфрид Дейбель.

Ракети, що вибухали в повітрі вибагливими фігурами враз з каганцями, блимаючими в нічній темряві,—надавали цілому краєвидові чарівної принади й таємничості й звогострювали цікавість глядача небуденною ефектовністю й вигадливістю помислу. Порядок підчас цих урочистостей тримали полк кавалерії із України під командою графа Гната Стемпковського й сотня піхоти з гарматами з Дубенського замку князя Яна Сангушка.

ких, майже прямовісних узбіч гори з південно-західньої сторони.

Головним будівничим Собору був архитект Готфрид Гофман.

В 1775 р. в допомогу Гофманові Потоцький запросив зі Львова другого архітекта Ксаверія Кульчицького, який мав збудувати: муровану стіну од підніжжя гори (вверх) для забезпечення майбутньої головної церкви й усього монастиря, терасу, в головному корпусі—кімнати для новіціятів, ченців, провінціята та суперіора, аптеку, теплу церкву й бібліотеку.

В тому ж 1775 р., коли фундаменти під велику церкву були викінчені, Потоцький викликав зі Львова цісарського архітекта олівєвського, щоб він оглянув фундаменти й дав свою опінію про їх міцність та порадив, які зміни треба зробити в пляні, щоб нова церква відповідала своєму призначенню й відзначалася красою. Полієвський порадив для більшої міцности мури фундаментів в тих місцях, де новий мур зеднувався зі старим—особливо, де нині печера преп. Іова,—скріпити анкрами; вздовж муру, що забезпечував узбіччя гори, підстазити контрфорси та звязати їх із цим муром теж анкрами. Полієвський дещо змінив плян нової церкви, надаючи їй більшої величності.

По доповненому плянові Готфрид Гофман збудував Успінський Собор, що є головною окрасою Г'оцаївської Гори.

Своїми розмірами й красою собор цей єдиний з поміж усіх церков не тільки на західньо-українських землях, але в цілому православному світі.

Висота його, рахуючи від фундаменту, виносить 56 метрів, довжина 54, а ширина 40 м.; має він вигляд хреста, але цю хрестову форму його помітно більше з середини, ніж із зовні.

З трьох сторін собор оточує тераса, обведена міцною залізною сіткою. Сітка ця вмурована в кам'яні стовпи (30 шт.), що на них вміщені ліхтарі, теж витесані з каменя. Ліхтарі ці гармонізують зі стилем собору й творять із ним нерозривну цілість.

Під терасою є ще трьохповерховий будинок. В першому його поверсі (зверху) міститься печерна церква Преп. Іова, в другому—церква в честь Київсько-Печерських подвижників Антонія й Феодосія та в третьому—колись були

склади книжок, що друкувалися в почаївській друкарні й пивниці; тепер — лише пивниці, здебільшого порожні.

Приглядаючись до Успенського Собору з віддалі й з півдня, здається, що він ніби органічно виріс з велитенського кам'яного масиву, щоб панувати над усією широкою околицею.

Дві стрункі високі вежі з іще вищою від них кольосальною розмірами банею підносяться вгору у видовжених майже готичьких пропорціях і вражають своєю монументальністю, масивністю й силою.

Але будова ця не пригнічує, не дивлячись на свою монументальність. Навпаки — вона причаровує до себе легкістю ліній, вибагливістю орнаменту коринтських капітелів, високих і струнких колон головної нави та численних пілястрів на зовнішніх стінах. Масивність і сила — щасливо получились з грацією та елегантною вишуканістю цього прекрасного твору Готфрида Гофмана.

Загальне архітектонічне вражіння від цієї величної будови — життєрадісність і безжурна осяйність — характеристичні прикмети стилю рококо, що в ньому збудовано Успенський собор*).

В 1780 році собор був посвячений для тимчасового користування суперіором монастиря Ієронімом Калитинським, за дозволом єпископа Сильвестра Рудницького, в честь Успіння Божої Матері. Разом із собором була посвячена печерна церква преп. Іова, збудована теж По-

*) Проф. Д. Антонович: Т. Шевченко як маляр. Твори Т. Шевченка т. XII.

Сучасний вигляд Почаївської Лаври з півдня.

тоцьким в 1774 р.

Ікона Богородиці з Троїцької церкви, що в ній зберігалась увесь час будови, була перенесена до Успенського собору в 1791 році*). Сталося це тому, що собор в момент його тимчасового посвячення викінчений був в середині лише згрубша. Праця, розпочата пізніше над викінченням його внутрішнього вигляду, продовжувалась кілька літ.

В тому часі було збудовано віктарний кивот, в якому вміщена була чудодійна ікона, намальовались образи апостолів, пророків, картини на євангельські й біблійні теми та ілюстрації до чуд ікони Почаївської Божої Матері. Після пожежу в Успенському соборі (10.IX.1869 р.) більшість названих образів була реставрована й зберіглася до сього часу.

Ці образи висять зараз на стінах собору в позолочених великих і овальних рамах і є цінними пам'ятками українського малярства двох останніх десятиліть XVIII століття.

Всю цю іконописну роботу виконав маляр Лука Долинський.

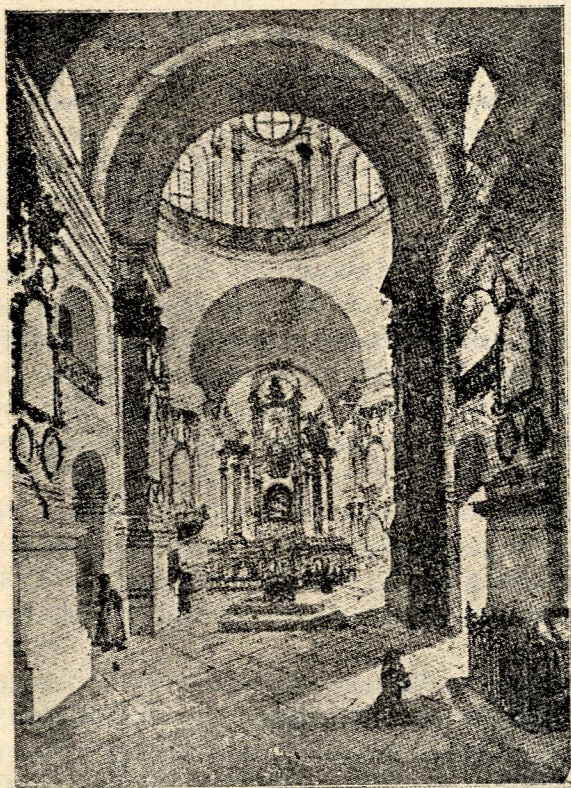
В 1781 р. різчик по дереву Матвій Полієвський зробив 8 бічних престолів і позолотив їх. Образи на цих престолах були намальовані під мозаїку. Чи цю роботу виконав сам Полієвський, чи якийсь інший маляр, не маємо про це відомостей.

На стінах собору були також фрески роботи маляра Пренятицького. На жаль, підчас згаданого пожежу в соборі вони сильно знищились,— потріскали, закоптились і були затинковані. Невідомо, чи збереглись де копії цих праць і ренятицького. Можна думати, що вони цілком пропали для історії українського церковного мистецтва.

Крім згаданих, провадились також і інші роботи в соборі: золотилась різьба й капітелі; омалювались під мармур колони, пілястри й карнізи, викінчувались статуї чотирьох євангелістів і ангелів, що пізніше були розставлені на підвищеннях кивота та в інших відповідних місцях собору.

Цілковито й в деталях Успенський собор напевно був викінчений в середині й іззовні на день формального його посвячення, що відбулось аж 30 серпня (ст.ст.) 1822 р.

*) Трапезна церква містилася в Головн. Корпусі, що був збудований значно раніше собору; вона посвячена в честь св. Варвари.

*Внутрішній вигляд Успенського собору.
Акварель Т. Шевченка. 1846 р.*

Приблизне (а може й цілковите) уявлення про тодішній внутрішній вигляд Успенського собору дає малюнок Т. Шевченка. Правда, Шевченко змалював головну церкву в середині в 1846 році, але, здається, що своїм виглядом вона мало змінилася за 14 літ од часу передачі монастиря Василіянами православним.

З малюнку Т. Шевченка бачимо „казкову пишність вибагливих, золочених вівтарів, іконостасів, надгробків; акварель віддає величаву перспективу з сильно виведеною й могутньо зарисованою аркою, що відкриває монументальний, осяяний світлом простір величавого підбанника й центральної частини церкви“.

Потоцькому ще суджено було бачити зреалізованою найдорожчу мрію свого життя. Він прожив ще два роки після тимчасового посвячення Успенської церкви. Помер

Потоцький 12 квітня 1782 року. Згідно з його волею, висловленою в тестаменті, списаному ще в 1774 р., поховано Потоцького в ново збудованій церкві по греко-католицькому обряду.

Перед самою смертю Потоцький прийняв чернечий постриг. Набальзамоване тіло його, поверх червоного кунтуша, оперезаного кованим срібним в дорогих каміннях поясом, закутане було чернечою мантиєю й поховане в склепі в Успенській церкві, що знаходиться коло лівої стіни собору, де зараз намальована притча „про злих виноградів“ і стоїть мармуровий пам'ятник над тлінними останками б. архієпископа волинського Паладія. В цьому ж склепі спочивають фундатори Троїцької церкви—Домашевські; поховані були вони спочатку в збудованій ними церкві; пізніше, коли Троїцька церква була знесена й на її місце повстав Успенський собор, домовини їх було перенесено до склепу, збудованого вже в новій церкві.

Вхід до склепу закрито зараз камінними плитами, а до 1831 р. був відкритий, і до склепу міг зійти кожний бажаючий.

На підставі даних, що їх посідаємо про кількість забудовань Почаївського монастиря під кінець уніятського періоду, можна відтворити тодішній і зовнішній його вигляд.

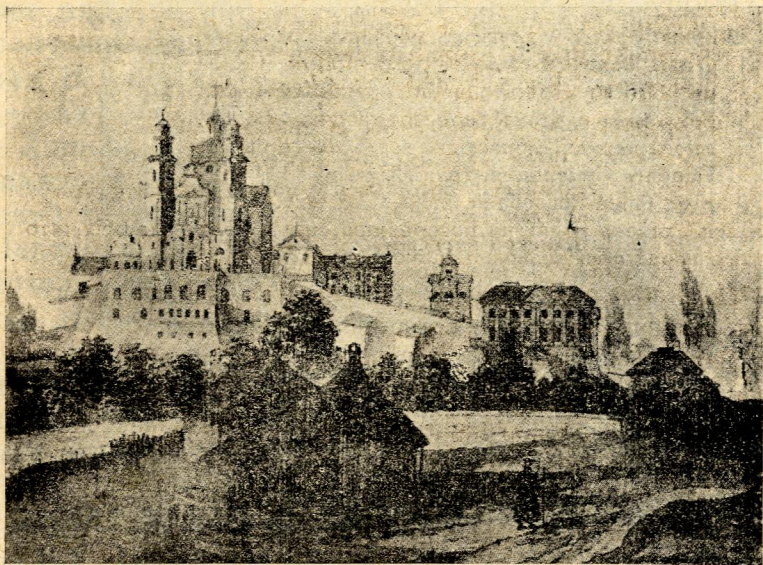
І так—в комплексі всіх монастирських будов центральне місце займав тоді (займає і зараз) Успенський собор з прилягаючим до нього головним корпусом.

На двох вежах і головній копулі собору були чорні семикінцеві хрести—герб Потоцького. Собор був покритий мідною бляхою. В глибині монастирського двору, в незначній віддалі від теперішньої теплої церкви (тоді тут містилася друкарня) й праворуч, стояла невисока мурована дзвіниця з напівзамурованими вікнами. На тому самому місці зараз стоїть нова дзвіниця. Нижче й зовсім близько од дзвіниці був будинок Потоцького з балконом на схід, з якого відкривався прекрасний краєвид на околицю. (З 60 до 90-х р. мин. стол. містилася тут Волинська Духовна Консисторія, а з 1911 р. на місці цього будинку стоїть Троїцький Собор).

Напроти будинку Потоцького розположився вигідний архієрейський дім. Од архієрейського дому вверх до тераси простягнулась мурована стіна, підперта зі сторони са-

ду могутніми контрфорсами. Під терасою величезний трьохповерховий бльок. В північній частині подвіря—господарські будинки. Всі будівлі, за виключенням собору, тоді були покриті гонтами.

Малюнок Т. Шевченка з 1846 р. представляє зовнішній вигляд монастиря з фронтової південної сторони й відповідає поданому описові. В унійний період не було тільки мурованої стіни, що нею обведено т. зв. архіерейський сад. Її було збудовано пізніше (в 1836).

Почаївська Лавра з півдня.

Акварель Т. Шевченка 1846 р.

VI. ПОЧАЇВСЬКИЙ МОНАСТИР В ДОБІ ПО-УНІЙНИЙ І ДО ОСТАТНЬОГО ЧАСУ.

Із днем 8-го вересня 1831 року, в наслідок змінних політичних обставин, Почаївський монастир, пробувши 110 років в унії, знову став православним.

Од 1833 р. Почаївський монастир носить назву Лаври. З того часу настоятелями Лаври були архіереї—спочатку Варшавський, а після відділення Волині в окрему єпархію—Волинські. Вони носили й носять назву Священно-Архимандритів Лаври.

Зараз настоятелем Лаври є Митрополит Діонісій, Голова Автокефальної Православної Церкви в Польщі.

Настоятельство Лаври й загальне управління нею Митрополит Діонісій залишив за собою з метою, очевидно, підкреслити загально-православний характер Почаївської святині.

На місці життям Лаври керували й керують довірені особи єпископів, їх намісники, здебільшого архимандрити, разом із Духовним собором.

Ставши по унії православною, Почаївська Лавра знайшла дбайливу опіку зі сторони керуючих і зверхніх чинників російського духовенства (Святейшого Синоду), уряду й видатних представників російського громадянства. За їх допомогою й, головним чином, на пожертви прочан, що щорічно сходилися десятками й навіть сотнями тисяч, Лавра поступово провадиться до порядку: ґрунтовно ремонтується, розмальовуються в середині її церкви й поволі — рік за роком наближається до свого сучасного вигляду.

В першу чергу перекривається Успенський собор мідяною листовою бляхою, золотяться хрести й бані веж і головна копула, гонти на всіх будинках замінюються бляхою, помальованою спочатку червоною, а пізніше зеленою фарбою.

В Успенському соборі будується новий 4-х-ярусний іконостас у візантійському стилі, за проектом архитекта проф. Боссе.

32 ікони до іконостасу намалювали на мідяних дошках академики: Лавров, Горбунов і Васильєв. Поставив іконостас в соборі архитект Нестеров*).

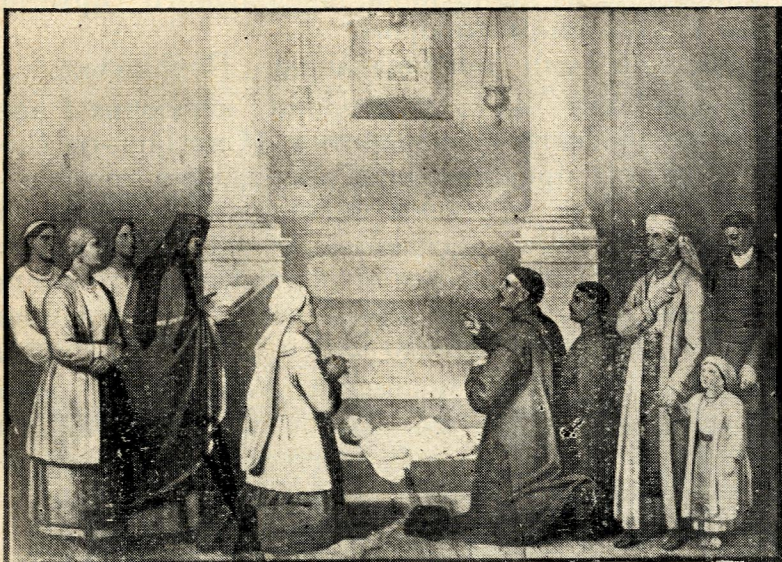
Після пожару в Успенському соборі в 1869 році іконостас було відновлено, фрески — робота Пренятицького, що були знищені цілковито, або сильно ушкоджені — затинковано, а собор в середині, щоб затерти сліди пожару, побілено.

Допіро з 1874 року розпочалося розмальовання собору за проектом артиста-маляра Васильєва. Під його доглядом собор розмальовали переважно учні Почаївської Художньої Школи, що тоді вже існувала при Лаврі. Всі ікони на головній копулі й склепіннях середньої частини — це

*) Іконостас, що був в Успенському соборі за унійних часів, знаходиться в церкві на чернечому кладовищі.

здебільшого копії з образів відомого російського художника Васнецова.

З погляду етнографічно-українського заслуговують на увагу образи на обох колонах середньої частини собору (знизу). На образах цих, що ілюструють чуда ікони Почаївської Матері Божої, бачимо типи українських селян і шляхти в характеристичних одягах XVI—XVIII стол.

Воскресення дитини. Чудо ікони Почаївської Богородиці з 1710 р.

В період приналежности Лаври до російської православної церкви збудовано в хронологічному порядку: святі ворота, муровану огорожу з південно-західньої сторони т. зв. архіерейського саду, дзвіницю, що цілковито гармонізує зі стилем собору, свічний завод, мур з північної сторони саду, що коло свічного заводу, будинок, в якому з кінця 90-х років мин. століття містилася друкарня (за дзвіницею), т. зв. білий і ратушевий готелі (останній — в місті, на ринку), аптеку — ліворуч од святих воріт перед архіерейським домом, нічліжний дім для прочан, ряд інших будинків, переважно крамниць для торгівлі священними предметами й двохповерховий т. зв. червоний готель.

З ініціативи б. архієпископа Волинського Антонія Храповицького, на місці, де стояв будинок Потоцького, за проектом архитекта Щусева, в рр. 1906—11 збудовано ве-

личезний Троїцький собор на згадку про Троїцьку церкву, побудовану Домашевськими, що на її місце став новий Успенський собор — фундація Потоцького.

Будова Троїцького собору коштувала 250.000 рублів. Збудований в старо-московському стилі XVII століття, своїм понурим виглядом він різко контрастує з Успенським собором і рештою будівель Лаври. Ці два стилі — то два світогляди.

В нових і старих будинках Лаври було збудовано й відремонтовано кілька церков (зараз є їх усіх 16 із Скіт-ом); утримувано на засоби монастиря й частинно Свя-тійшого Синоду т. зв. второкласну з 3-х річним курсом навчання школу, що підготовляла учителів для церковно-парафіяльних шкіл, малярську школу, позолотню, робітню іконостасів, друкарню й палітурню та інші промислові заклади.

Ці підприємства, разом із доходами від ведення власного земельного господарства, давали Лаврі значні матеріальні засоби. Частина їх видавалась на утримання досить численної братії (до 300 чоловік разом з послушниками), а друга частина інвестувалась в різні нові будови й підприємства.

Перед початком світової війни Лавра була заможною й добре під оглядом господарським зорганізованою інституцією. — Пануючою в той час мовою в Лаврі — була мова російська. Напрявні її релігійної та суспільно-виховавчої праці мали виразні велико-російські й централістичні тенденції, про що свідчать тогочасні її видання.

Світова війна, що провадилася на теренах Західної Волині, зачепила також Почаїв і важко відбилася на господарському житті Лаври. В липні місяці 1915 року Лавра, зі всім своїм рухомим майном та реліквіями, евакуювалась в глибоке запілля: до Ніжина, Харькова, ст. Борки Севастопільської залізниці, св. Гори на Харківщині. Чудодійний образ і мощі преп. Іова були перевезені до Житомира.

24 серпня 1915 року Лавру зайняли австро-німецькі війська. Із 15 ченців, що лишилися в Лаврі, 13 вивезли австрійці до міста Васергени на Угорщині до табору полонених, а двох найстарших ченців із Лаври виселено до містечка.

Після наступу Брусілова в місяці травні 1916 року

австрійські війська залишили Почаїв. Тоді в Лаврі відновилися богослуження.

До монастиря повернулося кілька старших віком ченців.

Допіро з кінцем 1918 року життя в Лаврі стає більш-менш нормальним: вернулись із евакуації та полону ченці, перевезено з Житомира ікону Богородиці й мощі преп. Іова, сак-гак налагодилося господарське життя.

В 1919 році підчас війни Української Народньої Республіки з більшевиками, останні, зайнявши Лавру, пограбували все цінніше її майно, але офір в людях не було.

8 вересня 1920 року Волинь зайняли польські війська. З того часу Почаївська Лавра належить до Польської Держави.

Світова війна й звязана з нею евакуація, потім громадянська війна зруйнували господарство Лаври. Частина її підприємств, як наприклад—друкарня, були зовсім зліквідовані; інші—позолотня, іконописна майстерня, малярська школа—відновили свою працю, але не піднялись до передвоєнного рівня. Доходи Лаври,—з огляду на наведені причини й в наслідок зменшення кількості прочан, повстали бо нові політичні кордони на сході, значно зменшилися.

Власна земля й ліс разом до 1000 гект., що лишилися за Лаврою після продажі нею частини землі дооколишнім селянам, з уваги на відсутність фахових і кваліфікованих агрономічних сил—не дають тих доходів, що їх могла б мати Лавра при раціональному веденні господарства.

Млин, електрична станція, пасіки та інші підприємства—теж провадяться примітивно.

А між тим—видатки Лаври величезні. Церкви й мешкальні будинки потребують основної направи, особливо коли прийняти під увагу повоєнне їх знищення. Правда, під цим оглядом виконана вже значна робота. В останні роки відремонтовано терасу, законсервовано зовнішні стіни Успенського собору, перекрито й помальовано дах головного корпусу, переведено ґрунтовний ремонт церкви св. Антонія й Феодосія Печерських, архієрейського дому (в середині) й приступлено до направи печерної церкви преп. Іова. Кошти ремонту частинно поносять Лавра й православні єпархії, що асигнують із своїх бюджетів відповідні суми на ремонт і консервацію церков та інших будівель Лаври.

Рід кількох літ Лавра провадить елементарну богословську школу з метою піднести загальну й церковну освіту братії—головним чином послушників, з яких пізніше складатиметься кадр чернецого стану Лаври.

В зв'язку з виховавчою працею, яку провадить Лавра через свою духовну школу, думаємо, на місці буде зазначити, що не повинна вона засклеплюватися в сухих правилах церковної науки та відмежовуватися від сучасного життя. Нам здається, що Лаврі треба більш наблизитися до оточення, пізнати мову й культуру українського народу, серед якого вона живе й працює, та не цуратись їх.

Ці зауваження впливають із щирого бажання найкращого розвитку Лаври.

VII. ПОЧАЇВСЬКА ДРУКАРНЯ ТА ЇЇ ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ.

Цей нарис про Почаївський монастир був би неповний, колиб в ньому не згадати про Почаївську друкарню та її видавничу й культурну діяльність.

Першою книжкою, надрукованою в Почаєві в 1618 р., було „Зерцало Богословія“ Кирила Транквиліона Ставровського. Була це перша спроба критики українського догматичного богослов'я. Книжка ця була цілком самостійним і оригінальним твором. Вартість її полягала в тому, що вона була єдиною українською книжкою в тому роді на початку XVII століття. І хоч з висновками „Зерцала Богословія“ не погоджувалась більшість українських вчених богословів, то всежтаки книжка ця здобула популярність серед читаючих кругів українського громадянства. Видно це бодай з того, що „Зерцало Богословія“ мало аж чотири накладу.

Де-які автори, що згадували або писали докладніше про Почаївську друкарню*), висловлюють погляд, що 1618 рік є роком заложення Почаївської друкарні, яка з того часу постійно існувала аж до її ліквідації підчас останньої світової війни 1914 р.

Вони твердять також, що Анна Гойська, уфундувавши монастир, дала кошти на заложення друкарні.

*) Проф. Б. Білецький, жур. Шлях ч. 7—8 1937 р.—М. Кобрин, Архим. Амросій Дамаскин і інші.

Дослідники старого українського друкарства—проф. Ів. Огієнко й М. Возняк довели неслухняність цього погляду.

Вони ствердили, що Кирило Ставровецький свою книжку „Зерцало Богословія“ надрукував у власній рухомій друкарні в Почаєві, користаючи з гостинности о. Іова Заліза.

Скінчивши друкування книжки, Ставровецький з друкарнею перейшов до Рохманова (біля Шумська). В тому часі й пізніше не друковано в Почаєві жадних книжок, що дає підставу твердити, що в XVII і в початках XVIII стол. Почаїв не мав власної постійної друкарні.

Друкарня в Почаєві була заложена допіро в 1730 р., коли монастир Почаївський був вже перейшов на унію.

В історії українського друкарства Почаївська друкарня займає почесне місце.

Дуже неповний список А. Петрушевича зазначає, що з Почаївської друкарні вийшло 148 книжок церковно-слов'янською та українською мовою, 32—польською мовою і 7 латнською, а разом 187 книжок. Це таке число видань, до якого не дішла в ті часи ні одна друкарня в Галичині й на Волині.

„Уніятський період (1721—1831) Почаївської друкарні—це період її найбільшої слави, хоч і служила вона тоді лише частині українського народу.

Видання Почаївської друкарні того періоду відзначались своїм дуже гарним зовнішнім виглядом, мали оригінальні черенки, часом розкішні прикраси.

Почаївські книжки добре розходилися по Галичині (а часом і поза нею) й тут вони користувалися заслуженою повагою. Багато з них були писані українською мовою. Це надало їм чисто національного характеру й збільшило їхню вагу“*).

Першою книжкою, що вийшла з Почаївської друкарні, був Служебник „содержащ в себѣ по чину святых восточныхъ церкви Літургію, иже в святых Отца нашего Іоана Златоустого и прочая іерейская служения с службами воскресными, праздничными і общими типом издадеся“. Служебника видано в 1735 році з посвятою Феодосію Любинецькому-Рудницькому, єпископові Луцькому,—основоположникові й добродієві Почаївської друкарні.

*) Проф. Ів. Огієнко: Історія Українського друкарства, розділ — Почаївська друкарня.

Під цією великою посвятою підписався ієромонах Гедеон Козубський, ігумен Почаївський „с всею о Христе братією“. На 3-му листі Служебника вміщено передмову „до священнаго читателя“, де його просять: „книгу литургикон, аки новую, новою типографію діло сладце прийми“.

На 5-му листі вміщено гарну вінету. В ній надруковано повну назву служебника, наведену вище.

На зворотній стороні цього листа вміщено ікону Почаївської Божої Матері з датою „Р.Б. 1733“.

Книжка старано сформлена під оглядом мистецьким: має гарні заставки, що їх основним мотивом є виногрона, переповиті лстям, художню вінету, кунштовні великі літери й старанно виконані ікони: Почаївської Божої Матері, Іона Златоустого, Василя Великого й Григорія Двоєслова.

Дереворити до Служебника різьбив Іосиф Гочемський. Під багатьома з них читаємо: „1734 Іосиф“.

Іосиф Гочемський та його брат Адам були визначними ритовниками Почаївської друкарні й заслуговують на назву піонерів українського граверства XVIII стол.

Серед різнородних книжок, виданих Почаївською друкарнею, на окрему увагу заслуговує Богогласник, вперше надрукований в 1790 році. Богогласник—це збірка набожних пісень Господських і Богородичних, всім святим, покайних, про смерть та марність світа. Коли взяти під увагу місце походження й церковно-релігійну діяльність авторів набожних пісень та їх мову, що хоч і має значну домішку церковно-словянських слів, але носить теж виразні сліди живої української мови,—то треба признати, що Богогласник належить до творів українського церковно-релігійного письменства.

Пісні Богогласника мають вартісні художні прикмети. З давніх-давен були вони популярні серед українського народу; він залюбки співав їх підчас богослужень, вдома в хвилинах відпочинку, в часі різних процесій і прощ.

Заслугують вони безумовно на те, щоб їх наново спопуляризувати, але це буде можливе лише при умові, що Богогласника видасться українською мовою.

Деякі пісні Богогласника, як: Пречистая Діво Мати Руського Краю, Дивная твоя тайна чистая явися, Ой хто ой хто Миколая любить, та багато інших—це високопоетичні твори. Відзначаються вони безпосередністю віри, теплотою й щирістю почуття.

Дуже зближені до живої української мови також слідуючі почаївські видання: „Сімя слова Божія на ниві сердець чоловічеських сіяного“ (1752), „Народовещаніє ілі слово к народу кафоліческому“ (1756) та „Науки парохіяльні“ (1794). Названі книжки це збірки оригінальних (ченців Почаївського монастиря), або перекладних (з польської) проповідей українською мовою, „щоб вигідніше було з них свойственным язиком руським народ научати“. Особливо „Науки парохіяльні“ мовою своєю дуже зближені до народньої української мови.

Для ілюстрації навожу уривок однієї проповіді з цієї книжки: „Христос Спаситель, право нове установляючи й утверждаючи, старе право видосконалив так, як (ведлуг уваги св. Іоана Златоустого) маляр на просто покощений і рисованням тилко позначений образ ведлуг своєї штуки фарби розмаїтїї наводить, чинит новий образ і діло своє досконалости доводит.

В старом законі право не витягало того от Ізраилтянов чили от жидов, а жеби приязнь альбо люби знак, який поганам оказували, о чим виразне свідчать книги четвертїї Мойсейові в главі 25. Але Христос Спаситель новим ласки правом всіх в повшехности, хотяби ворогів і неприятелів, доброю й порадною милостію приказав любити, виразне мовлячи: любіте враги ваша“*).

В році 1788 вийшов з Почаївської друкарні господарський порадник під назвою: „Книжиця для господарства, указующая, як ратовати в хворобах всякую скотину, то есть: коні, воли, вівці, кози, свині, як білити полотно, як боронити пашні од саранчі, як ратоватися од джуми, як губити гусельницю от капусти, як ловити рибу, як губити миші і щурі, як ратовати чоловіка, котрий не в давном времені з ума зійдет“.

Перед українською назвою книжки є польська передмова з таким же польським наголовком. Передмова ця дуже характеристична. В ній говориться, що польські лікарські порядники не приносили жадної користи для української людности, або дуже малу, бо вона їх не розуміла.

Тому автор дав друкувати ветеринарний порадник в українській мові, яку вживає громадянство воевідства Волинського, Київського, Подільського та Брацлавського.

*) М. Возняк: Історія Української літератури т.ІІ, віки XVI — XVIII, частина ІІ, стр. 102—108

В книжечці вжито українського письма, яке або вже читає велика частина громадянства, або легше може його навчитися... З уваги на те, що держава може мати великі користи з піднесення хліборобства, автор дає пораду „обивателям і дідичам міст і сіл поручити своїм підданним вправу в українським читанні замолоду, як ось оця—ратування худоби в хворобах можна подавати до науки“.

В цій справі звертається він з гарячим закликком до духовенства, „щоб молодь поспільства дійшла до того, щоб була в силі читати й виконувати поради“. „Ви, чесні парохі грецького обряду, й усі наставники, з любови до ближнього та поручених вашому урядові овечок, звольте поручити церковним дидаскалам (учителям), щоб у парафіяльних школах давано й цієї книжки вживати дітям, забраним для вправи в читанні книжок друкованих церковно-словянською мовою“.

„Чей же й до вас, чесні парохі грецького обряду, належить дбати про побільшення добра батьківщини“.

Передмова до Почаївського Господарського Порадника з 1788 року вяже його зі шкільними книжками. Те, що автор господарського порадника звертається до настоятелів парафій, щоб вони завели книжечку до читання в парафіяльних школах, доводить, що в них уживались тоді також і світського змісту книжки.

Такою книжкою була „Політика свецкая“, що вийшла в Почаїві 1770 року й була в 1790 р. передрукована як додаток до Львівського букваря.

Була це книжечка з правилами доброго тону, коротко зібрана, як назначено в наголівку, з чужих авторів,— а в першій мірі з московських подібних видань*).

Це були б головні видання Почаївської друкарні, що їх релігійне й культурне значіння для українського народу не підлягає жадному сумніву.

Решта—були переважно *книжки богослужбового змісту* церковно-словянською мовою; польські й латинські видання мали значну кількість книжок релігійно-полемичного характеру.

Почаївська друкарня провадила затяжний судовий процес із Львівською Ставропігією, відкликала до папського нунція у Варшаві й навіть до Риму. Остаточо позбавилась свого конкурента в 1772 році після першого

*) М. Возняк.

поділу Польщі, коли Львів відійшов до Австрії, а Почаїв лишився під Польщею.

Час з 1772 до 1793 року був періодом розцвіту Почаївської друкарні: в цьому періоді було надруковано 87 книжок.

Року 1793 відбувся останній поділ Польщі, й Почаїв опинився під пануванням Росії. Повставала небезпека, що російський уряд зліквідує Почаївську друкарню, але цього не сталося, й вона далі, правда з меншим успіхом, працювала до 1831 р.

Православні росіяне, перебравши від уніятів монастир, заволоділи й друкарнею, що не припинила своєї праці, але напрямок її діяльності на протязі певного часу ґрунтовно змінився.

В період підвладности Лаври Росії Почаївська друкарня значно розвинула свою видавничу діяльність. Друкувались в ній переважно книжки богослужбові (мали добрий, чіткий шрифт — особливо Минеї) — та з історії Почаївського монастиря.

З 90-х років минулого століття Лавра друкувала „Волинські Епархіальні Вѣдомости“ — орган Волинського Епархіального Архієрея, враз з популярним до них додатком Почаївський Листок — з метою поширення релігійних і моральних впливів серед української людности в душі російського історичного православ'я.

В „Епархіальных Вѣдомостях“ друкувалась праця проф. Волинської Духовної Семинарії Миколи Івановича Теодоровича під назвою „Историко-Статистическое описание цервей й приходов Волинської Епархії“, що пізніше вийшла окремим виданням в VII томах. Цей опис приходів і церков Волині, складений на підставі старих клирових відомостей, церковних архивів та історичних документів є цінним матеріалом до історії Волині.

Після російської революції 1905 року Почаївська Лавра видавала політичний тижневик „Почаївські Извѣстія“ й газетку „Волинская земля“.

Видання ці були неприхильно й вороже наставлені до українського руху.

Перед початком світової війни в 1914 р. Лавра мала дві власні ротаційні друкарські машини, відливню літер і цинкографію. Друкарня, крім книжок і часописів, видавала у великій кількості ікони, медальони, види Почаївської Лаври і т. д.

Усі видання Лаври приносили їй значний матеріальний дохід.

В 1915 році підчас евакуації майна Почаївської Лаври була вивезена також і друкарня—спочатку до Києва, а потім до Москви.

Так припинила своє існування Почаївська друкарня, що без перерви проіснувала майже 200 років.

VIII. ПОЧАЇВСЬКИЙ МОНАСТИР В ЛЕГЕНДІ, ПОБОЖ- НИЙ ПІСНІ Й ДУМІ УКРАЇНСЬКІЙ.

Ікона Почаївської Богородиці зродила серед українського народу цілий ряд легенд про Її чуда. З тих легенд пізніше повстали збірки, під назвою: „Гора Почаївська“. Мали вони кілька видань церковно-словянською й польською мовою. Збірки ці друкувалися в Почаївській друкарні.

До популярности ікони Почаївської Божої Матері у великій мірі, може ще—більш ніж „Гора Почаївська“, спричинився цілий ряд пісень, що перевірювали різні оповідання про Її чуда. Більшість цих набожних пісень вміщені в Богогласнику.

Найстаршою піснею в честь ікони Почаївської Богородиці є пісня „Весело співайте“. Вона була надрукована в „Горі Почаївській“ в 1742 році. Пісня ця перевірює легенду, популярну в нас і досі, про облогу Почаївського монастиря турками в 1675 р. З усіх набожних пісень в честь Почаївської Богородиці є вона найкращою. Зараз вона в нас майже невідома. Навожу її текст в головних уривках (сама пісня досить довга, має 12 строф):

„Весело співайже, чолом ударяйте,
перед Маткою Христовою глави возвишайте
побідою днесь новою.

Єя же дознала днесь Почаївська скала,
де Мати Божа стояла,
проти врагом многим, аки звірем сrogим
полки ангел шиковала.

В час збаражської війни, егда бяху полни
гради всіх бусурманов, фортеці ломлючих,
кров нещадно ллючих з правовірних християнів.

Ох, недоле наша! тягне й сам Баша
с премногими агаряни, би монастир взяли,
в неволю забрали сущия в нім християни“.

Далі в пісні оповідається, як присутні в Почаєві вірні ченці моляться й просять помочі у Матері Божої, як почула їх молитви й з'явилася над церквою в омофорі, оточена ангелами.

Турки, побачивши це незвичайне явище, перестрашилися й втікли, а монастир і всі вірні, що заховалися в ньому, були врятовані від смерті. Кінчається пісня запитом:

„Ктож в земном троні і в церковній короні
щирим серцем не признает,
же Діва пречиста, Мати Божа іста,
всіх от врагов заступаєт?

Почаєвські мури от турецкой бурі
з землею би ся зрівняли,
аще би не Тою, Дівою Святою,
свою цілість одержали.

Тож плещіте в длані,
поюще вся страни—Возбранной Воеводи—
церков купно с нами, вірними синами,
хранящи во всякой пригоді“.

Легенда про чудесне врятування Матерію Божою Почаївського монастиря послужила також матеріалом до створення лірницьких дум — „Пасли пастирі вівці на горі“ та „Ой зійшла зоря вечеровая“. Обидві думи дуже популярні в народі, а особливо остання.

Мало відома в нас також пісня: „Пречистая Діво, Мати Руського Краю“, зложена за взором пісні Підкам'янецькій Богородиці під тою ж назвою. Не має вона того релігійного патосу, що ним відзначається пісня Підкам'янецькій Божій Матері, яка в Галиччі ще й досі є чимсь в роді церковно-національного гимну, але сповнена щирого пієтету до ікони Почаївської Богородиці. Почуття це, як і відомо, ще міцно живе в душах нашого народу до цієї найбільшої святині нашої.

Одаю теж більш характеристичні її строфи:

„Пречистая Діво, Мати Руського Краю,
по істині люблящих Тя, сладостний раю,
Ти Почаїв улюбила і чудами прославила
цілому світу.

Первее виділи Тебе на верху скали
стоящую в столпі огня, яко признали два иноки,
і присущий Іоан, череду пасущий, прозвискон Босий.
При образі Твоїм ласки Бог нам даруєт,
де на правім лоні Матка Сина пістуєт.
Дай-же, даби ми грішники у Сина, Ти, по правиці
стояти могли.

Церков кафоліческую в мирі сохранияй,
еретическії полки всега отганяй,
дай єдиномишленіє і друг друга любленіє
всім правовірним.

З інших легенд, що лягли в основу пісень про чуда
Почаївської Богородиці, варто згадати пісню з 1771 року
„Нині прославися скала Почаевская“, що описує морове
повітря 1770 р.

Пісня ця є до певної міри історичним документом,
що стверджує лихоліття на нашій землі. Початок цієї піс-
ні, що в ньому змальоване це страшне лихо на південно-
західніх українських землях, звучить так:

„Нині прославися скала Почаевская,
ідеже Божя Мати стопою знак дала.
Єгда Бог за гріхи в мимошедшім літі
казнив тяжким мором всюду і в нашім повіті.
Підгір'я, Покутя, Подольский Кам'янець,
Околичне на Волині й місто Крем'янець
Тисящного сімсот сімдесята года.
Бисть казнь сія смертельная морова пригода.
Тогда знаемії од нас удалени,
отци і братія і други в мерзости положени.
Отець боячися сина вдома прияти,
не помогла бідної дщери сердобольна мати.
Бездомнії гладом себе помориша,
многі церкви, монастирі тогда пусті биша.
Напрасно умерших трупія лежаху
і не б'яша погребаяй, звірія снідаху.“

Зосталась тільки єдина надія на Богородицю. Вона
врятувала всіх, хто пішов молитися перед І'очаївською
іконою Божої Матері, або вручив себе її опіці.

В Богогласнику, крім названих, є ще інші пісні, уло-
жені в честь почаївської Божої Матері. Відзначаються
вони теж релігійним почуттям й глибокою любовію до
Почаївської Богородиці.

Невідомі автори склали їх в поривах релігійного надхнення. В залежності від їх поетичного хисту маємо більше й менше вдатні поетичні твори.

Ця релігійна поезія, присвячена іконі Почаївської Божої Матері, — є українською. Хоч і має вона значну домішку церковно-словянських слів, але носить також різні сліди народньої української мови.

Думи ж про Почаївську Божу Матір — „Ой зійшла зоря вечерова“ й „Пасли пастирі“, будучи продуктом не індивідуальної, а народньої творчості, — цілком українські.

В пісні „Пречиста Діва, Мати Руського Краю“ — підкреслення, що ікона Почаївської Матері Божої є свяติною руського (українського) краю, дуже характерне.

Є воно безсумнівним доказом того, що як український нарід, так, і видатніші культурні його представники в минулому — уважали Почаїв святиною українською.

ІХ. КІНЦЕВІ ВИСНОВКИ.

На своєму довгому історичному шляху Почаївський монастир не жив відокремленим життям. Його доля була тісно зв'язана з Волинню й іншими землями, що в часі оснування Почаївського монастиря (1240 р.) належали до Галицько-Володимирського князівства (до 1336 р.), пізніше до Литовської Держави й нарешті після Люблинської унії увійшли, як складові частини, до Польської Річиполитої.

Релігійні, політичні й національні зміни й процеси, що відбувались на цих землях підчас їх приналежності до названих держав, доходили до стін Почаївського монастиря; вони викликали в його житті світлі й радісні, або важкі, моменти, що турбували непевністю завтрашнього дня.

Та, не дивлячись на все, Почаївський монастир проіснував близько 700 років (у 1940 році має наступити 700-ліття його існування).

З віддалі семи століть можна безсторонньо оцінити його історичне минуле.

Передовсім звертає на себе увагу той факт, що Почаївський манстир від початків його оснування через хвилеве перебування в унії все був православною святинею.

Його ченці, фундатори й добродії — нарід і шляхта, на чолі з Гойською й Домашевськими — були українцями.

Визнавали вони предківську віру православну, що її запровадив на українських землях голова старої Київської Держави Української князь Володимир Великий.

Про українське походження їх та ісповідання ними грецької віри свідчать численні документи: королівські грамоти, фундушеві записи й тестаменти, писані здебільшого українською мовою.

Перехід Почаївського монастиря на унію не змінив його істотного характеру. Унія була лише одною з карток його історії.

Гойська, Домашевські, Потоцький, уфундовуючи Почаївський монастир, актами своїх добродійств в різні часи, що мали на меті піднести велич його святинь, підкреслювали нерозривну єдність монастиря й тяглість традиції на протязі його історичного існування од найдавніших до останніх часів.

— — — — —

Від вересня місяця 1920 року розпочався останній період існування Почаївського монастиря, у відроджній Польській державі.

Український нарід в добрі й злі часи не переривав своєї дбайливої опіки над монастирем, був і є його найбільшим опікуном, жертводавцем і будівничим.

Мінялися різні політичні режими на протязі століть.

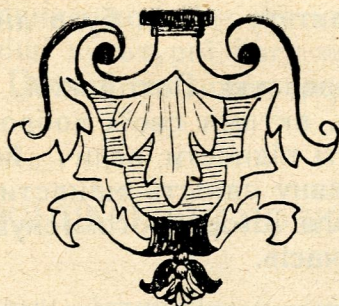
Багато лиха зазнав на протязі своєї історії Почаївський монастир, але лишався тим, чим був від початків свого заснування: *святинею автохтонного українського населення.*

Цей історичній правді ніщо не затре в свідомості українського народу.

В теперішні часи Лавра так само може черпати моральні й матеріяльні сили для свого існування тільки в єднанні з народом і оперті на нього.

Приклад преподобного Іова нехай натхне сучасних керовників Лаври в потребі навязати духовий контакт з народом...

„ А ми люди всі, христіяне,
до Бога всі вдаряймо,
Матері Божій Почаївській
поклон всі воздаймо“...

Думи про Почаївську Божу Матір.

1. ОЙ ЗІЙШЛА ЗОРЯ ВЕЧЕРОВАЯ.

Аранжував Ол. Кошиць.
Муз. М. Леонтовича.

BARITON-SOLO. *mf*

1. Ой, зі-йшла зо-ря ве-че-ро-ва-я
2. Тур-ки з Та-га-рами бра-ми обля-га-ли

ПОМАЛУ.
SOPRAN.
ALT.
TENOR.
BASS.

p legato

1. над По-ча-ї-вом ста-ла.
2. ма-настир зво-ю - ва-ти.

1. Над По-ча-ї-вом
2. Зво-ю - ва - ти. Величю.

SOLO.

1. Ви-сту-па-ло ту -
2. Ма-ти Бо-жа-я

1. як та чор - на хма - ра.
2. бу де нас ря - ту - ва - ти.

1. рець - ке - с ьий - сько, чор-на хма - ра.
2. По - ча-їв-ська - я ря - ту - ва - ти.

3. Отець Залізо з келії вийшов, 4. Ой, вийшла, вийшла Божая Мати,
та слізьми умліває.*) на хресті вона стала,
„Ой, рятуй, рятуй, Божая Мати, кулі вертала, Турків вбивала
монастир загибає”. монастир врятувала.

5. А ми люде всі, християни,
до Бога всі вдаряймо,
Матері Божій, Почаївській
поклон всі создаваймо.

*) Підкреслені слова — „сольо” для сопрано.

II. ПАСЛИ ПАСТИРІ.

Народня-лірницька мелодія.

Поволі, побожно.

Па — сли пасти - рі вів - ці на горі,
У - ви - ді — ли Матір Божу на ска - - - лі,
Жаєніше
На тій ска - лі стоп — — — ку зна - ти
Де сто — я - - ла Бо — жа — я Ма - - ти
Там во - - ду бе - руть, у - сім вір - ним да - ють.

2. О Пречистая Діво Маріє!
У Почаєві ікона твоя.
Чуда твої над чудами
Показала над турками,
Бо Твоя сила
Всіх побідила.

3. З града Збаража в Почаїв прийшли
Много народу християн нашли*),
Почалися уганяти,
Як би могли всіх достати.
Радую складають
Всі ся змовляють.

4. В вівторок рано браму облягли,
Законникову**) главу ізняли.
Він взяв несе свою главу,
Матці Божій даєть славу,
Перед образом паде,
Дух свій предаде.

*) Знайшли

**) Ченцеву

5. А в монастирі плачуть—ридають,
Руки підносять, крижем падають:*)
Змилуйся ж, Діво Мати,
Не дай же нам погибати
В нещасній долі,
Турків неволі.
6. За один бо день із турецької землі,
Став в Почаєві чернець з неволі
Матір Божую благи,
Щоб схотіла одігнати
Злих бусурманів,
Магометанів.
7. Божая Мати всім ся заявила
І омофором вірних покрила:
Не бійтеся, християни,
Вас не візьмуть бусурмани
У свої руки,
В тяжкії муки.
8. Іов Залізо перед Марією
Став, на повітрі всім видимою,
Просить Пані Монархині:
Не опускай тої святині,
Яко Цариця
І Владичиця.
9. Турки—татари сміло ступають,
На гори стріли, як дощ пускають,
Уганяються з мечами,
Мають стрільби за плечами
Іх же всі стріли
Назад летіли.
10. Крикнув на військо турецький паша:
Всі ми погинули, недоле наша!
Стріли назад ся вертають
І нас самих забивають..
Що я такого
Бачу дивного?!...
11. З того ся турки всі дивували:
Такого чуда ми не видали,
Знати з небес Божої сили
Полки війська наступили,
Нас проганяють
І убивають.

*) Стародавній загальнохристиянський звичай, що походить із Єрусалиму, зо святих місць.

12. Ви христіяни—турок питаєть—
Що то за Паї вгорі сіяєть?
З нею військо і з мечами,
Наступає все за нами,
Не йдець землею,
А облаками.
13. А христіяни так їм сказали:
То Матір Божа зо ангелами,
Її образ в монастирі,
Славен, чуден у Божій силі,
Котрую маєть
І всім являєть.
14. Страхом великим всі закричали,
Божую Матір „божком” назвали:
На повітрі стоїть Божка,
З нею прийшло сила войська.
Недоле наша!...
Забитий паша!...
15. Всі бусурмани з місця рушають,
З коней падають, карки ламають,
Із Почаєва тікають,
Невольників оставляють.
Марії сила
Страшна їм била.
16. О Мати Божа, міцна Царице,
Ми пред Тобою падем на лица,
Пребудь в поміч і в час смерти,
Не дай в гріхах нам померти,
Предстательнице.
Всіх Заступнице!
-

ЛІТЕРАТУРА.

1. *Архимандрит Амвросій. Сказаніє о Почаевской Успенской Лаврѣ. Почаев, 1878.*
2. *Прот. А. Ф. Хойнацкій. Почаевская Успенская Лавра. Почаев, 1878.*
3. *Протопресвитер Т. Теодорович. Почаевская Успенская Лавра и ея святыни. Варшава, 1930.*
4. *Памятники. Изд. Кіевской Археогр. Комисіи. Т. IV, Кіев, 1859. Стор. 39, 56, і 227.*
5. *Сборник Волинскаго Церковнаго Археологическаго Общества. Житомир, 1895.*
6. *Пчела Почаевская. Под ред. проф. М. Петрова. Почаев, 1875.*
7. *А. С. Петрушевич. Историческое извѣстіе о древней Почаевской обители чину Св. Василия Великаго и типографіи ея, 1875 г.*
8. *Архимандрит Дамаскин. Почаево-Успенская Лавра Воскресное чтеніе. Варшава, 1930.*
9. *Podróżny w Poczajowie. Powieść napisana 1820 r. Warszawa, 1823.*
10. *Wołyńiak. Spis klasztorów Unickich Bazylianów w Województwie Wołyńskim. Kraków, 1905.*
11. *X. Przejażdżki po Wołyniu. Obrazki z przeszłości i teraźniejszości. Lwów, 1893.*
12. *Волянъ. Историческія судьбы юго-западнаго края. Под ред. Батюшкова.*
13. *Служебник. Почаївське видання 1735 р.*
14. *Богогласник. Почаївське видання 1825 р.*
15. *М. Возняк. Історія Української літератури. Т. II і III. Львів. Вид-во т-ва „Просвіта”.*
16. *Проф. І. Огієнко. Історія Українського Друкарства. Львів, 1930*
17. *Проф. Дмитро Антонович. Т. Шевченко, як маляр. При творах Т. Шевченка, Т. XII. Вид. Українськ. Наук. Інституту. Варшава – Львів, 1937 р.*

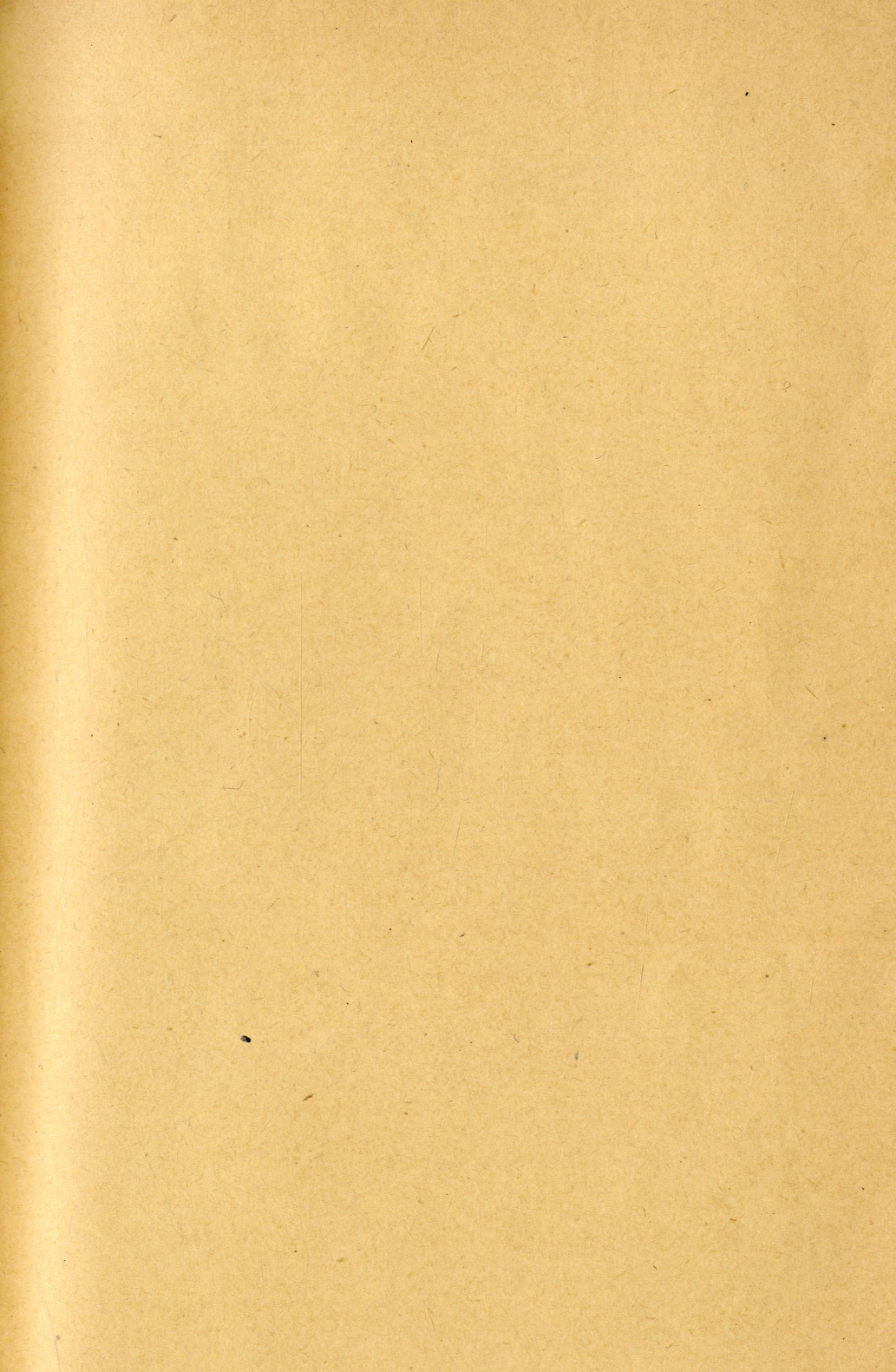
З М І С Т:

I. Почаїв — святиня Українського народу	5
II. Почаївський монастир від часу заложення до 1527 р. . .	7
III. Почаївський монастир од 1527 р. до 1604 р.	14
IV. Життя й діяльність ігумена о. Іова Заліза	19
V. Уніятський період в житті Почаївського монастиря . .	32
VI. Почаївський монастир в добі по-унійній і до останнього часу	44
VII. Почаївська друкарня та її видавнича діяльність . . .	49
VIII. Почаївський монастир в легенді, побожній пісні й думі українській	55
IX. Кінцеві висновки	58
Думи про Почаївську Божу Матір: „Ой зійшла зо- ря вечерова“ „Пасли пастирі“ — з нотами й словами	61

СПИС ІЛЮСТРАЦІЙ:

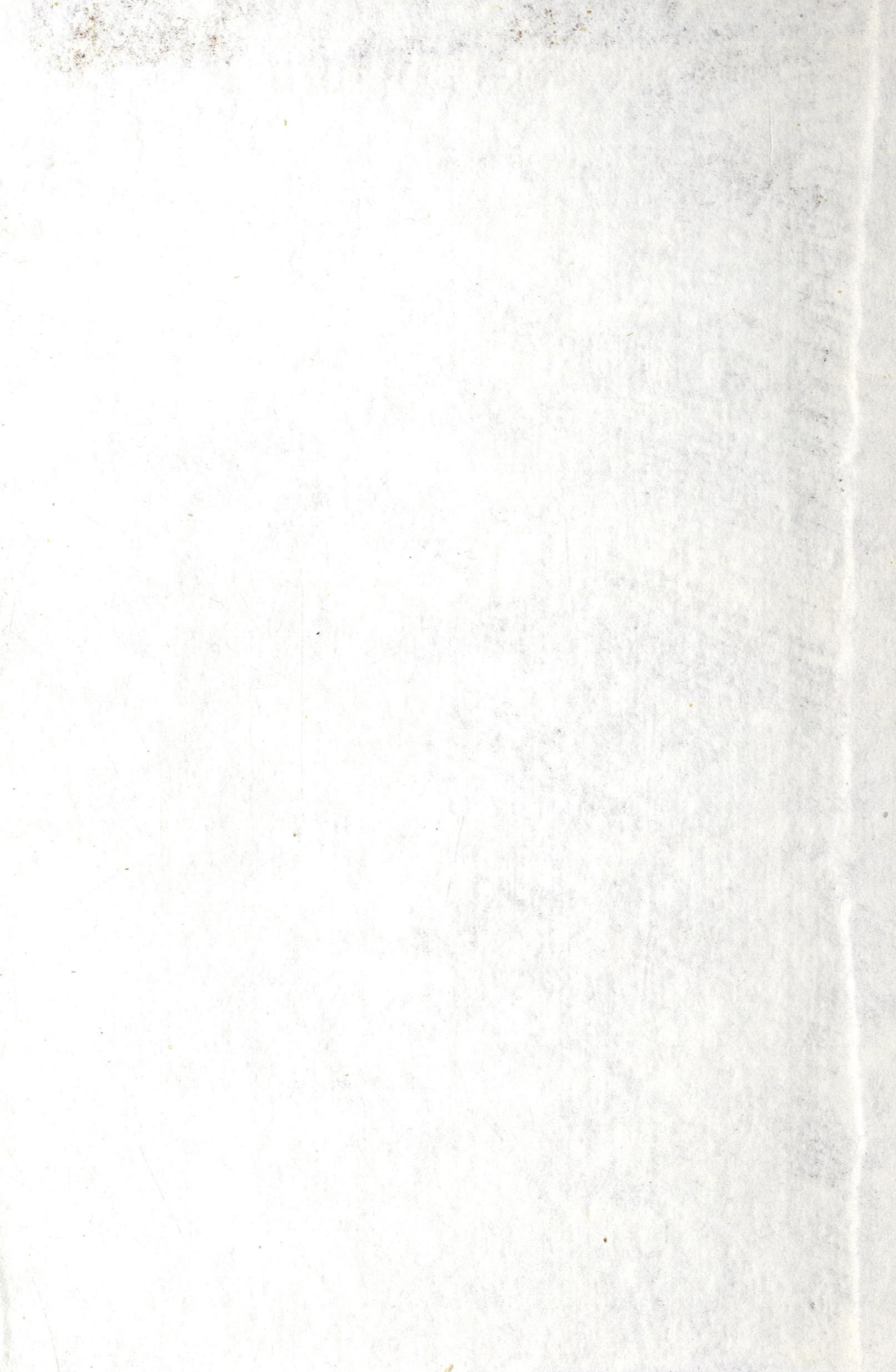
1. Ікона Почаївської Божої Матері.
2. Сучасний вигляд Почаївської Лаври зі сходу.
3. Чудесне явлення Богородиці на Горі Почаївській.
4. Бронзова пласкорізьба зі шкляним кивотом над цілющою стопою Божої Матері.
5. Чудодійна ікона Почаївської Богородиці в оправі у формі сяйва.
6. Анна Гойська.
7. Преп. Іов Залізо.
8. Будівничі церкви св. Трійці Феодор і Єва Домашевські з Бережець на Кремянеччині.
9. Домовина з мощами преп. Іова й мармуровий балдахин над нею.
10. Зовнішній вигляд Почаївського монастиря під кінець XVII ст.
11. Микола Потоцький.
12. Сучасний вигляд Почаївської Лаври з півдня.
13. Внутрішній вигляд Успенського Собору. Акварель Т. Шевченка 1846 р.
14. Почаївська Лавра з півдня. Акварель Т. Шевченка 1846 р.
15. Воскресення дитини. Чудо ікони Почаївської Богородиці з 1710 р.
16. Вінета й заставка. Мотиви зі Службеника, Почаївської друкарні 1735 р. Виконав А. Ж.

523

18
1892 kon
—
(1986)

PA 523